

BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník XII.

Číslo 2.

Jún 2014

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

Jááá, kam ste sa podeli, staré zlaté časy? Človek bol vychovávaný k tomu, aby sa bál. Už od detstva sa nám vtíkalo do hlavy, že Pán Boh ťetko vidí, všetko si zapamätá a raz bude spravodlivo súdiť. Preto máme robiť dobro a báť sa. A aj sme sa báli, a to ešte ako. A na bátie sa boli dobré strašidlá.

STRAŠIDLÁ NAJSTRAŠNEJŠIE

Nebolo takej dediny ani mesta, v ktorých by nestrašilo. A to nielen na cintoríne, veď tam sa to priam patrilo. Strašidlá mali svoje vyárendované miesta, dokonca - akoby ich mali predplatené. Objavili sa vždy na tých istých miestach, a v tú istú hodinu. Mohli ste si podľa nich aj hodinky nastavovať, keby ste ich mali. Každá dedina či mesto mali svoje tmavé miesta, temné úzke uličky, zabudnuté, často opustené domy alebo stodoly, dávno vykopané hroby, v ktorých nikto nikdy neodpočíval.

A to ešte nebolo všetko. Boli tu vychválené strigy a bosorky, schopné vydojiť kravu aj na diaľku. Obyčajne mali prepojenie na staré a mruté stareny, ktorých sa deti báli aj za bieleho dňa, podobne dospeli ich radšej obišli, lebo ako áno, ako nie, ale dokázali počarovať, že ste sa nestačili diviť. A vedeli aj šarlatánsky liečiť, dokonca aj nájsť partnerku alebo partnera k oltáru. Nikto presne nevie ako, ale fungovalo to všetko na jednotku s hviezdíčkou aj bez plánovacieho a štatistického úradu.

Pokračovanie na strane 2.

UNIKÁTNA BANSKOBYSSTRICKÁ MÚZEJNÁ ZBIERKA MORTUÁRIÍ

Slovo mortuárium, prevzaté z novovekej latinčiny, označuje vo všeobecnosti ozdobný, honosný posmrtný erb s výpočtom hodnosti a zásluh. Múzejníci, archivári či pamiatkari v stredoeurópskom priestore však tento výraz používajú aj na smútočné oznámenie o úmrtí osoby šľachtického stavu s rodovým znakom a s nápismi. Smútočné oznámenia to bývali buď trojzsmerné, vyrezávané trebárs z dreva, alebo maľované a písané na textil, kožu či papier.

V historickom fonde Stredoslovenského múzea patrí významné miesto práve kolekcií 191 ks artefaktov, resp. „dokumentov“ tohto druhu. O jedinečnom význame kolekcie hovorí nielen jej umelecká hodnota, ale aj fakt, že tu ide o súbor vzácných historických, heraldických a genealogických prameňov (erby s menami zemanov a šľachticov, presným dátumom úmrtia a výpočtom všetkých hodností a úradov, ktoré mali a vykonávali).

Mortuária zo Stredoslovenského múzea.

Pokračovanie na strane 4.

BANSKÁ BYSTRICA A SLOVENSKE NÁRODNÉ HNUTIE V ROKOCH 1948-49

Téma vzťahu Banskej Bystrice k slovenskému národnému a obrodeneckému hnutiu v revolučných rokoch 1848-49 je zaujímavá nielen preto, že v tom čase žila v meste okrem slovenského obyvateľstva aj politicky (menej už početne) silná nemecká a maďarská menšina. Mesto rozdelené na tri národnostné celky delili aj odlišné konfesie - katolícka cirkev a evanjelická cirkev a. v. A aby toho nebolo málo, spoločnosť sa už tradične delila hierarchicky, pričom vznikala nová vrstva slovenskej inteligencie. V revolučných rokoch k tejto pestrosti prispeli aj invazívne útvary - maďarské gardy, slovenski dobrovoľníci, habsburská cisárska armáda a ruské vojsko. Je teda na mieste tušiť, že vzťahy týchto skupín (a tým skôr jednotlivcov) sa k revolúcii, no najmä k slovenským národným myšlienkam, značne líšili.

Touto témou sa zaoberal vo svojom diele Besztercebánya az 1848-49. évi szabadságharc idején, vydanom v roku 1898, už banskobystrický historik a stredoškolský profesor Emil Jurkovich (1857-1936), autor monografie o dejinách Banskej Bystrice z roku 1922 a mnohých dejepisných prác a článkov. Ďalšie ojedinelé články či zborníkové príspevky zo súčasnosti a v slovenčine, v počte zhrateľnom na prstoch jednej ruky, zasa vyšli len v publikáciách s limitovaným množstvom vydaní. Dokonca ani archívne fondy Štátneho archívu v Banskej Bystrici nie sú také veľkorysé, ako by sa mohlo zdať. Kronika Christiana Andreasa Zipspera z doby meruôsmych rokov zdieľa rovnaký osud ako niektoré iné pramene.

Pokračovanie na strane 5.

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

Pokračovanie zo strany 1.

Z času na čas sa potom aj v dennej tlači objavili zaručené správy, kde sa čo udialo. A tak potom 16. júna 1901 noviny Besztercebánya és vidéke, čo by v preklade mohlo znamenať Banská Bystrica a okolie, priniesli šokujúcu správu o tom, že na Kossuth Lajos utca, čo je dnešná Dolná ulica, pastieri hnali hore ulicou veľké stádo oviec. To by samé osebe nepýtalo až takú pozornosť, bolo to bežné.

Z ničoho nič si však jeden statný baran vzal do hlavy, že on veru pôjde po chodníku. A teda aj pokojne a majestátne šiel, až kým neprišiel pred obchod s nábytkom, ktorý patril Rosenauerovi. Tu, na svoje veľké prekvapenie, zbadal pri pohľade do výkladu, že nie je sám a má tam soka. To ho tak rozčúľilo, že sa vrhol na sklo výkladu, ktoré mohutný nápor nevydržalo a statočne popraskalo. Akoby na povel sa k nemu pridalo ďalších šesť statných baranov, ktoré dielo skazy dokonali. Kto vie, akoby to bolo nakoniec skončilo, keby obchodníkovi nebolo napadlo, že musí stiahnuť na výklade rolety, aby sa zrkadlový obraz stratil. Každý bol presvedčený o tom, že barany mali počarované a niekto ich zneužil, aby Rosenauerovi narobili škody.

Tie isté noviny priniesli 1. novembra 1902 správu o tom, že medzi obcami Selce a Nemce sa okolo polnoci pravidelne objavuje žena v

čistobielom ľahkom oblečení a po povinnej „prechádzke“ sa vždy stratí v dome človeka s pochybnou povestou. Človek, ktorý tam býval, úradom zakaždým tvrdil, že on o ničom nevie a ani nič nezaregistroval.

Ďalší senzáčnú správu priniesli už menované noviny 18. marca 1906. V Radvani žil kováčsky majster Ján Korček, ku ktorému začali chodiť od 9. marca mátohy. Nevitani duchovia vyčíňali v tom zmysle, že všetky nádoby nahádzali na jednu kopu, a potom jeden nôž a jeden tanier pohodli ku každej posteli. Na toto striehli už aj traja dobrovoľníci, ale pokiaľ tam strážili, nič sa neudialo. K hádzaniu nádob došlo vždy až po ich odchode. Zhrozená rodina sa noc tráviť doma boji, a preto sa v kritický čas utiahne do domu Daniela Benku. Hovorí sa, že dom bude vysvätený! Bolo by dobre, keby sa úrady venovali celej záležitosti a urobili koniec tejto povere. Pravda je však taká, že kováč svojho času zbieral a vláčil domov kosti z cintorína so svojou ťažko chorou chromou nohou!

Tak šli roky a desiatky rokov! A strašilo jedna radosť, teda vždy bolo o čom hovoriť a prečo sa báť. Až raz, akoby šibnutím čaroverného prútika, to všetko prestalo. Keď sa dostali k moci komunisti, tieto osvedčené staré strašidlá už nemali šancu im konkurovať!

Michal Kiššimon

ZABUDNUTÉ PROJEKTY

Po utlmení banickej činnosti v 19. storočí skončila slávna éra Španej Doliny. Ešte v časoch, keď sa ťažilo, ale už len zo zotrvačnosti, hľadali sa iné zdroje pracovnej činnosti, a to nie len pre Španiu Dolinu, ale aj pre okolitý blízky región. A hlavne na začiatku minulého storočia sa v denníkoch, ktoré vychádzali vo Zvolenskej župe objavovali povzbudzujúce správy a dávali akú-takú nádej, že priemysel ožije.

V máji 1906 priniesli noviny zaujímavú informáciu o zriadení pleťarskeho závodu v Španej Doline, ktorý hodlá dať do prevádzky košický podnikateľ v tomto odvetví pán Siposs a chystá sa na tieto účely zakúpiť odstavené banské budovy.

V novembri 1906 bombasticky zapôsobila správa, že v Banskej Bystrici sa bude stavať fabrika na spracovanie bavlny s pradiarňou s 30 000 vretenami a 1000 pradiacimi stavmi. Viedenský fabrikant Izidor Mauther požiadal magistrát mesta Banská Bystrica o prepustenie potrebných pozemkov. Magistrát dal súhlas.

Túto informáciu potvrdili 15. januára 1907 aj noviny Városok Lapja (Mestské listy), ktoré dokonca uviedli aj základný kapitál: sedem a pol milióna korún.

Medzičasom sa objavovali aj správy iného charakteru, práve v súvislosti so Španiou Dolinou. Po niekoľko rokov sa nielen hovorilo, ale aj sem tam stavalo na železničnej trati Korytnica - Banská Bystrica a práve z tejto skutočnosti vychádzali aj úvahy a plány o možnom postavení sanatória v Španej Doline. Boli tu pre to všetky predpoklady. Dobrá voda, úžasná lokalita obkolesená horami a hlavne to najdôležitejšie - fantastický vzduch, všetko ako stvorené pre liečenie pľúcnych a nervových chorôb.

Lenže ako to býva, je už osudom dané, že čo sa môže pokaziť, to sa aj pokazí. Do cesty smelým plánom sa postavila svetová vojna a po nej prvá aj druhá hospodárska kríza. Všetko to malo mnohoročný priebeh a za ten čas sa stačili vymeniť nielen generácie ľudí, ale aj režimy.

Počas hospodárskej krízy v tridsiatych rokoch 20. storočia však znovu ožila myšlienka v súvislosti so snahou vytvoriť pre ľudí pracovné príležitosti.

7. marca 1936 na zasadnutí obecného zastupiteľstva obce Špania Dolina bolo prijaté uznesenie číslo 794/1936, v ktorom sa píše: „Obec Špania Dolina v zmysle uzavretia obecného zastupiteľstva preliminovala vo svojom obecnom rozpočte pre rok 1936 obnos 800.000 Kč na stavbu sanatória. Obec hodlá vybudovať sanatórium s pomocou štátnej a krajinkej subvencie, ako aj s podporami, ktoré by na tento

cieľ obdržať mohla. Keďže obec je chudobná a k takejto nákladnej stavbe prikrčiť sama nemôže, bude sa musieť spojiť s niektorým peňažným ústavom, aby tento ideálny plán uskutočnený byť mohol. Obec Špania Dolina podala si už svoju žiadosť aj na Krajinský úrad a dúfa, že bude priaznivo vybavená“...Podpísaný starosta Ján Bačkor.

Národohospodárska župa stredoslovenská odpovedá 23. marca 1936 pod číslom 794/36.: „Predsedníctvo NŽS s potešením víta Vašu myšlienku a snahu vybudovať v Španej Doline sanatórium, lebo týmto skutkom utvoria sa ďalšie podmienky pre zvýšenie cudzinecko-turistického ruchu tejto krásnej a priaznivými podmienkami prírodnými obdarenéj obce.

Pri uistení všetkej podpory a spolupráce z našej strany prostredníctvom vplyvných členov jak krajinského zastupiteľstva, tak aj poslancov a senátorov N.S. ak sa na nás v konkrétnom prípade obrátite, menovite pokiaľ sa týka finančnej subvencie na úhradu nákladu z prostriedkov verejných, sme s prejavom úcty.“

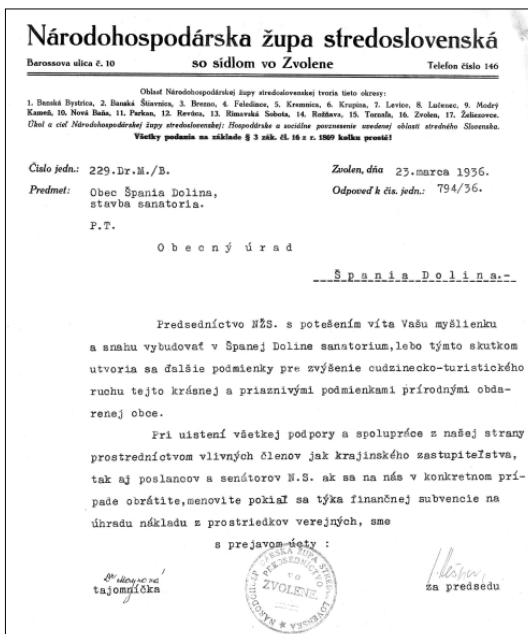
Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici odpovedá 25. apríla 1936 takto: „Prezidiálny výbor obchodnej a priemyselnej komory na svojej schôdzi zo dňa 7. t. m. pojednal Vašu žiadosť o podporu na stavbu sanatória zo dňa 7. marca t.r. a rozhodol o nej takto: Obchodná komora uznáva veľký význam stavby sanatória na mieste klimaticky tak príhodnom, ako je obec Špania Dolina, jednako však nemôže túto stavbu finančne podporiť.

Obvod našej obchodnej komory zahŕňa spolu 24 okresov, ktoré sa môžu pochľubiť mnohými klimaticky významnými miestami, a preto nie je dobre možné, aby obchodná komora všetky tieto miesta finančne podporovala. Takéto podporovanie nespadá ani do rámca činnosti obchodnej komory, a preto komorský rozpočet na podobné ciele nič nepreliminuje. Z týchto dôvodov sme nútení - k našej ľútosťi - Vašu žiadosť zamietnuť, čo ráčte vlúdne vziať na známosť.

Pritom ale sľubujeme stavbu sanatória, ktorého dôležitosť je nesporná, všemožne podporovať, ráčte nám len k tomu dať príležitosť. Správna komisia obchodnej a priemyselnej komory.“

Na záver ani netreba veľa slov. V platnosti zostalo to staré známe: „Sľuby sa sľubujú, blázni sa radujú“. Úrady boli vždy všemožné a dopomohla im k tomu ešte aj nastávajúca situácia rozbitia republiky a 2. svetová vojna. A projekt výstavby sanatória upadol do zabudnutia rovnako ako mnoho iných pred nim aj po ňom.

Michal Kiššimon

Dokument o začatí rokovani o projekte sanatória v Španej Doline.

Michal Kiššimon

PO STOPÁCH HORÁRA ONDREJA SMIDU... PRÍSPEVOK K LOKALIZÁCIÍ DEPOTU BRONZOVÝCH MEČOV Z PODKONÍC

1. časť

Doterajšie informácie o náleze v odbornej literatúre

Hromadný nález bronzových mečov z Podkoníc nie je vedeckej obci neznámy. V odbornej literatúre sa zmienky o náleze objavili už pred takmer 80 rokmi. Prvá správa o náleze v odbornom spise objavila v roku 1935 z pera J. Eisnera. Ten píše: „Asi do staršej doby hallštatské patrí šesť bronzových mečov, jež byly, jak J. Bojsa zvěděl, nalezeny r. 1911 (podle svědectví lesníka Havrana na Sliachi) v obci Podkonicích (okr. B. Bystrica) u potoka Lupčice na svahu Drndáče“ (Eisner, 1935, s. 70). V poznámke pod čiarou potom ešte autor článku informuje že: „Meče byly pryč poslány do Budapešti“.

V roku 1937 pridáva J. Eisner o náleze nové informácie v nasledujúcom znení: „J. Bojsa daroval archeologickému kabinetu Univerzity Komenského fotografií bronzového meče z nálezů pod Drndáčem u potoka Lupčice v Podkonicích (okr. Banská Bystrica). Meč dal fotografovať bývalý jeho majiteľ, J. Havran. Je to meč typu lipťovského s troma reliefnými páskami na rukoveti“ (Eisner, 1937, s. 102).

Po druhej svetovej vojne, roku 1960, publikuje informácie týkajúce sa nálezu G. Balaša vo svojej práci venovanej pravekému osídleniu stredného Slovenska. Tieto sa však trochu odlišujú od tých, ktoré už skôr uverejnil J. Eisner. Balaša píše: „V Blázoch sa našlo niekoľko bronzových mečov, ktoré boli objavené v r. 1910 pri stavbe lesnej cesty. Iná zpráva hovorí o nálezisku severne od obce pri sútoku potokov Čremošné a Bursová, na ktoré sa prišlo údajne pri sadení lesných stromkov. Nález mal pozostávať z 12 rozličných predmetov, z ktorých desať sa dostalo do Magyar Nemzeti Múzeum (ďalej len MNM) v Budapešti, jeden si ponechal horár Havran a druhý lesmajster inž. Pauer.“ (Balaša, 1960, s. 54).

V roku 1970 sa k nálezu v rámci svojej súhrnnej práce o hromadných nálezoch z neskorej doby z územia Slovenska vrátila M. Novotná. Informácie pritom prebrala od J. Eisnera. Ako posledný sa zatiaľ k mečom vrátil v roku 1983 L. Veličik vo svojej súhrnnej práci venovanej lužickej kultúre.

Nové informácie o náleze

Vo februári roku 2011 som našiel, počas revízie archívu Stredoslovenského múzea, rukou písaný list, podpísaný istým Ondrejom Smidom, a datovaný ku dňu 29. 8. 1964. V čase, kedy bol list doručený múzeu, však v tejto inštitúcii nepracoval žiadny archeológ, a tak list ostal v archíve pošty pre archeológa, a nebola mu už venovaná ďalšia pozornosť. V liste Smida opisuje nálezové okolnosti a miesto nálezu depotu bronzových mečov, a pridáva aj nákres s lokalizáciou miesta nálezu. V nasledujúcom texte udávam doslovný prepis listu. Text bol veľmi zle čitateľný, a tak miesta, kde bol text nečitateľný, ostávajú prázdne.

„Roku 1914 mal som revír v Kališti. Tam sa páliło uhlie pre hámor v Banskej Bystrici. Na výkrese označenú cestu som opravoval s ôsmimi robotníkmi z Kališťa, ktorí už [...] Jeden robotník zašal do kovového predmetu. Išli sme to pozrieť, [...] vyhrabali sme osem mečov bronzových. Mečov bolo šesť väčších a dva menšie. Meče boli 60 cm dlhé, ich čepeľ bola 6 cm široká a mal obe strany ostré. Dva menšie boli tej istej formy, ale o 10 cm kratšie. Meče som vzal do opatery. Na druhý deň som ich odovzdal do lesnej správy správcovi Ing. Eugenovi Pauerovi, a ten ich odoslal na riaditeľstvo v Banskej Bystrici, odkiaľ boli odovzdané do Budapešti do múzea. Jeden z mečov mi ponechali na pamiatku. Ja som bol po krátkom čase preložený do Tisovca. Tam ma navštívil predstavený Ing. Aurel Irényi, ukázal som mu meč, nuž bol veľmi prekvapený. Keďže som videl, ako veľmi sa mu páči, daroval som mu meč [...] Ing. Aurel Irényi z [...] lesnej správy bol potom preložený na riaditeľstvo do Žarnovice. Potom už [...] počul [...] Počul som tiež [...] bola vydaná aj knižka, a tam že ako nálezača vystupuje Havran. Nuž to je lož. Ján Havran mal v r. 1914 lesný revír v Selciach. Teda je vylúčená vec,

aby bol v tom čase v mojom revíre opravoval cestu. Alebo to bol jeho syn? Veď ten bol v tom čase v plienkach. O nejaký čas ma vyrozumelo riaditeľstvo štátnych lesov v Banskej Bystrici, že v Budapešti v múzeume zistili, že meče pochádzajú z doby 300 rokov pred Kristom a že s nimi bojovali Keltovia. O tejto veci viac písať neviem. V Banskej Bystrici v deň 20. výročia národného povstania...“

Následne, v marci roku 2012, dostal sa mi do rúk strojom písaný list, z obsahu ktorého vyplýva, že ho tiež písal Ondrej Smida. List bol napísaný v Banskej Bystrici 13. 10. 1957, teda skoro 7 rokov predtým, než bol napísaný predchádzajúci list. V ňom Smida opisuje názorové okolnosti istému Andrejovi Gregorčokovi Igovänovi, miestnemu historikovi v Podkoniciach. V nasledujúcom texte udávam doslovný prepis tohto listu.

„Vážený pán Gregorčok, na Váš list so dňa 14. 9. 1957 milo rád odpovedám, ačkoľvek oneskorene, lebo tá

chrípka aj mňa uložila do postele. O náleze možno Pod Drndáčom nič neviem, lebo vtedy na Kališti som ešte nebol. Nijako mi nejde do rozumu náleze mečov Pod Doncovom. Veď ak tie meče sa skutočne našli pod Doncovom, tak ich nemohol nájsť Ján Havran horár, ako horár, ktorý bol na Priehodskej píle (takzvanú tú horáreň), lebo Doncovo patrí do horárskeho okresu priehodského, a tam cestu mohol opravovať len horár priehodský, a Ján Havran bol horárom v Balázoch, teda on nemohol čo robiť. Bol horárom v Selciach aj vtedy, keď som ja prišiel na Kalište, a v tom čase, keď som ja meče našiel, bol už mojím dobrým priateľom, o vec sa sám tiež u mňa интересов, nuž pri tej príležitosti by už tam bol spomenul, že on dačo takého našiel, ale nehovoril mi o tom nikdy

nič. Dr. Dezider Havran, syn Jána Havrana, okolo r. 1906 nebol ešte ani na svete, lebo teraz má asi 50 rokov, teda on si bronzové meče ponechať nemohol. Ja som meče našiel roku 1914, keď vypukla 1. svetová vojna. V tom čase som bol na Kališti horárom. V Jalovom sme v tom čase páliili uhlie a na odvos toho uhliá bolo treba popod Jalovú opraviť cestu. Pri oprave tejto starej cesty, jeden robotník, Ján Kaliský, ako kopal v hĺbke asi 30 cm od povrchu zeme, vykopal 7 bronzových mečov. Tri menšie akoby súce pre nedospelých mužov, 30 - 35 cm dlhé, a tie väčšie meče 55 cm - 60 cm dlhé, na obe strany ostré. Meče boli bronzové a mali na sebe jamy, zubom času vyhrýzené. Rukoväte mali krátke, len práve čo mužská ruka objať mohla. Tento bojový nástroj sa nachádzal tam, že sa s ním len zblízka mohlo bojovať - chlap proti chlapovi. Prítomných robotníkov bolo sedem, ale všetko penzionári, takže z nich už ani jeden nežije. Meče som odovzdal na lesnú správu do Slovenskej Lupči. Odtiaľ boli poslané na Riaditeľstvo št. lesov v Banskej Bystrici, ktoré ich zaslalo do št. múzea v Budapešti, až na jeden, ktorý mi ponechali, ale počas vojny mi ho ukradli. Z Budapešti sme dostali odborný posudok, že s tými mečmi bojovali v Jalovom Keltovia asi 300 rokov pred Kristom. Meče boli na hromade, z čoho možno uzatvárať, že to bol hrob spoločný. Nič neviem o podobnom náleze z Doncova, alebo pri stavbe cesty z Balázov na Kalište.“

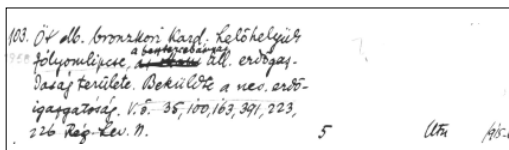
Pokračovanie príbehu uverejníme v budúcom čísle.

Redakčne krátené.

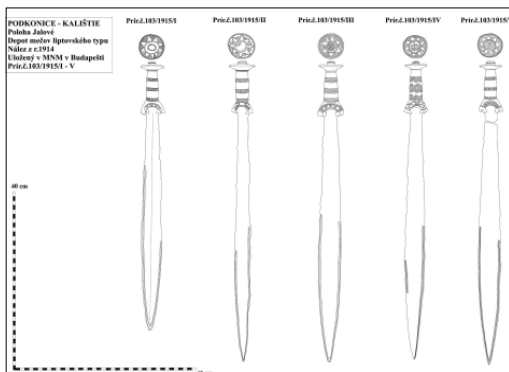
Martin Kvietok

Literatúra:

- Balaša, G.: Praveké osídlenie stredného Slovenska. Bratislava - Martin 1960.
- Bárta, J.- Mácelová, M. - Pieta, K.: Ďalší prieskum Netopierskej jaskyne v Sásovskom kráse. AVANS 1986. Nitra 1987, s. 29-30.
- Eisner, J.: Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi r.1934. Sbor. Muz. Slov. Spoločn. 29. 1935, s. 64 - 91.
- Eisner, J.: Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi r.1936. Sbor. Muz. Slov. Spoločn. 30, 1937, s. 90 - 111.

Záznam o nájdených mečoch.

Kresba mečov z Podkoníc

Archeológ Martin Kvietok s bronzovými mečmi v depozite Maďarského Národného múzea v Budapešti.

UNIKÁTNA BANSKOBYSSTRICKÁ ZBIERKA MORTUÁLIÍ

Pokračovanie zo strany 1.

Cenné historické údaje, v nich obsiahnuté, nie je možné získať v prevažnej väčšine zo žiadnych iných zdrojov, a v malej časti nie v takejto kombinácii. Široká škála možností využitia mortuárií na vedecko-výskumné, kultúrno-výchovné, prezentačné, spoločenenské či komerčné účely sa však môže stať realitou až po ich odbornom zreštaurovaní. Po náročnom procese obnovy, ktorý na vysokej umeleckoremeselnej a technickej úrovni viedol Mgr. art. Štefan Kocka, pristúpilo Stredoslovenské múzeum k predstaveniu časti (50 ks) unikátneho fondu prostredníctvom odbornej výstavy s názvom: Obnovený pôvab mortuárií – oslava života na jeho konci.

Pôvod mortuárií sa spája s nemecky hovoriacimi krajinami, kde v stredoveku platil zvyk po smrti šľachtica vystavovať v kostole jeho bojový štít s erbom, helmú a ostatné súčasťou výzbroje. Neskôr sa objavilo priestorovo menej náročné riešenie v podobe dreveného reliéfu, ktorý zosnulého pripomínal iba predmetmi kľúčového významu a bol doplnený nápisom. Tak vznikli smrtné štíty - výdatný prameň heraldického výskumu. V Uhorsku je doložený ich výskyt v 16. storočí.

Na najstaršom známom, presnejšie publikovanom papierovom mortuárii z Arcibiskupského archívu v Ostrihome, sa vyníma letopočet 1642. Nasledujúce 18. a 19. storočie už bývajú označované ako zlatý vek papierových či textilných heraldických pamiatok tohto druhu v habsburskej monarchii. Vyhotovali sa z tvrdšieho bieleho alebo šedého papiera ako veľkoformátové obdĺžnikové či štvorcové tabule, ktorých horný, prípadne aj dolný okraj, býval niekedy spevnený drevenou tyčou. Výnimkou neboli prípady, keď pre jednu osobu šľachtického pôvodu sa dalo vyhotoviť papierové i textilné mortuárium. V nápisoch na nich sa, popri prevažujúcom latinskom jazyku, možno stretnúť aj s maďarcinou alebo nemčinou. Vo fondoch slovenských archívov a múzeí sa ich zachovalo odhadom niekoľko stoviek. Tieto inštitúcie získali mortuáriá najmä pri preberaní pozostalosti po majiteľoch kaštieľov a kúrií. Platí to aj o kolekcii zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, ktoré ich získalo ako pozostalosť po Radvanskovcoch, uloženú v ich kaštieli v Radvani.

Mortuáriá vo fonde Stredoslovenského múzea možno datovať od prvých desaťročí 18. po prvú polovicu 20. storočia. Čo sa týka techniky vyhotovenia, prevláda maľba, prípadne tlač alebo kombinácia oboch, a to v 112 prípadoch na textile (hodváb, taft, plátno, brokát) a pri 78 kusoch na papieri, pričom jeden exemplár je maľovaný dokonca na kožu. Z hľadiska obsahu zbierky môžeme konštatovať dokumentáciu erbov 128 zemianskych alebo šľachtických rodín, prevažne so vzťahmi k strednému Slovensku.

Najpočetnejšie zastúpenie majú rody Radvanských, Benických a Podmanických. Ďalších 10 rodových erbov sa v zbierke opakuje trikrát, keďže sa vzťahujú k trojici nositeľov či nositeľiek jedného priezviska: Bohušovci, Gerambovci, Kišfaludyovci, Kubíniovci, Okoličaniovci, Révayovci, Spielenbergerovci, Szentivániovci, Ujháziovci a Wenckheimovci. Nechýbajú ani mortuáriá troch banskobystrických biskupov. František Berchtold, slobodný barón z Uherčíc, neskôr aj cisársky a kráľovského tajný radca, zasadol na novozriadený biskupský stolec r. 1776. Nenechal sa odradiť počiatočnými ťažkosťami pri ustanovení diecézy a zabezpečovaní jej priestorového vybavenia, ale vytrval do konca. Zomrel dňa 14. augusta 1793 vo veku 63 rokov. Na jeho

smútočnom oznámení sa vyníma francúzsky štvrtý štít. Prvé a štvrté zlaté pole je tvorené čiernou korunovanou orlicou, a druhé a tretie je rozdelené čiernym špicom so zlatým privráteným levom v labe držiacim strieborný meč. Na štíte sa nachádzajú dve turnajové prilby s čiernozlatými prikrývadlami. Na jednej helme je umiestená helmová koruna s klenotom – orlicou ako v štíte, na druhej helme helmová koruna s klenotom – rastúcim levom ako v štíte. Medzi hodnostné znaky patria, popri klenotoch, mitra a berla, nad ktorými je umiestnený zelený

biskupský klobúk so šiestimi strapcami po stranách. Anton Makay z Maky a z Gelej, ďalší cirkevný hodnostár, ktorého koniec života bol oznamovaný mortuáriom, mal síce označenie biskup vesprémsky, ale je o ňom známe, že predtým stál na čele Banskobystrickej diecézy.

Makay pôsobil aj ako cisársky a kráľovský dvorný radca, kancelár na uhorskom kráľovskom dvore. Zomrel v Sümeghi dňa 8. januára 1825 vo veku 69 rokov. Jeho erb je francúzsky, zlatom rámovaný štít. V modrom poli sa nachádza zlatý jednochvostý nekorunovaný lev so šabľou, na štíte turnajová helma vpravo s modro-červenými prikrývadlami, vľavo s červeno-modrými prikrývad-

lami. Na helme sa nachádza helmová koruna s klenotom – rastúcim zlatým nekorunovaným levom v labe so strieborným šípom. Medzi hodnostné odznaky patria vpravo zlatá mitra, vľavo berla, nad celým (čím?) je umiestnený zelený arcibiskupský klobúk s desiatimi strapcami po stranách. Pravdepodobne sa uvažovalo o biskupovom „povýšení“, tak mu dopriali aspoň takejto posmrtnej úcty. (obr. č. 3) Mortuárium banskobystrického biskupa Gabriela Zerdaheľyho zatiaľ nebolo reštaurované ani vystavené.

Len malá časť z týchto „dvozmerných“ skvostov má neznámu provenienciu. Rovnako nepočítajú aj súbor, ktorý pochádza z evanjelického kostola v Hronseku, kde boli po úmrtí prevažne stredoslovenskej evanjelickej šľachtica mortuáriá vystavené??.

Toto prezentačné podujatie však, okrem samotného fondu, ktorý je z heraldicko-genealogického hľadiska hlbokým zdrojom poznania, predstavilo aj cesty záchranu fondu. Návštevník Stredoslovenského múzea - Thurzovho domu mal teda možnosť od 6. februára do 14. marca 2014 vidieť nielen zreštaurované mortuáriá, ale aj oboznámiť sa s problematikou reštaurovania pamiatok tohto druhu.

Odborná výstava Obnovený pôvab mortuárií – oslava života na jeho konci, splnila svoje poslanie, keď oslovila nielen odbornú, ale aj laickú verejnosť a odkryla doposiaľ málo prebádanú a spracovanú tému. Pred Stredoslovenským múzeom teraz stojí nová výzva, a to zreštaurovanie celého fondu, ktorý sa zaraďuje medzi najpočetnejšie svojho druhu v rámci krajín bývalej habsburskej monarchie, a ponúknuť ho verejnosti nielen vo forme unikátnej výstavy, ale aj odbornej publikácie.

Filip Glocko a Marián Bovan

Autori fotografií: Jana Holíčková a Štefan Kocka

Použitá literatúra:

KERESTEŠ, P. Papierové a textilné mortuáriá (smrtné štíty) ako zaujímavý genealogicko-heraldický prameň. In: Genealogicko-heraldický hlas 2/2012, s. 24 – 34.

Mortuárie v priestoroch Stredoslovenského múzea.

Mortuária Antona Makaya.

BANSKÁ BYSTRICA A SLOVENSKÉ NÁRODNÉ HNUTIE V ROKOCH 1848 – 1849

Pokračovanie zo strany 1.

Postupným vyčerpávaním ložísk medených rúd strácala Banská Bystrica koncom 18. a v prvej polovici 19. stor. svoje monopolné postavenie v Uhorsku v ich ťažbe a spracovávaní. Produkcia mestských hámmov sa obmedzila len na regionálny okruh (Brezno, Lubietová, Krupina, Banská Štiavnica, Pukanec, Nová Baňa, Kremnica). Výroba železných nástrojov v Kostiviarskej, rozvinutá najmä počas napoleonských vojen, zas zanikla len pár desaťročí nato.

Mesto si však aj naďalej dokázalo udržať status centra vzdelanosti a kultúry, ešte z čias založenia oboch gymnázií (katolíckeho a evanjelického) a prvej tlačiarne. Prenesenie sídla Zvolenskej stolice zo Zvolena do Banskej Bystrice, založenie banskobystrického biskupstva (Máriou Teréziou v r. 1776), vznik nových tlačiarní a rozsiahla spolková činnosť tento status nielen potvrdili, ale vzdelanostnú a kultúrnu úroveň mesta aj značne pozdvihli. V tlačiarni založenej Jánom Jozefom Tumlerom v r. 1784 a potom odkúpenej Filipom Macholdom o takmer polstoročie neskôr, sa tlačili nielen jazykovedné a národovecké publikácie štúrovcov, vlastenecké kalendáre a učebnice, ale aj literárny časopis Hronka, vydávaný pod taktovkou Karola Kuzmányho v r. 1836-38. To všetko napomáhalo banskobystrickým Slovákom (a tým z blízkeho či vzdialenejšieho okolia) uvedomovať si svoju národnú hrdosť a príslušnosť, o čo sa snažila práve štúrovska generácia vzdelancov a obrodencov. Avšak v čase bujnejšieho maďarského (a maďarizujúceho) hnutia sa mnohí slovenskí mešťania bez pevných politických väzieb a názorov i z dôvodu akejsi „meštianskej spolupatričnosti“ pridávali na stranu Maďarov. Nemeckí obyvatelia mesta zas sympatizovali podľa danej politickej situácie s Viedňou, Maďarmi či Slovákmí – záležalo na tom, kto (a najmä ako) podporí ich pôsobenie v mestskej rade (tú ovládal nemecký patriciát už od 13. stor.).

Netreba však zabúdať, že Banská Bystrica, mesto pod Urpínom, bola v priebehu 30. a 40. rokov 19. storočia významným mladobernolákovským centrom, práve vďaka svojmu katolíckemu semináru a katolíckemu gymnáziu, povýšeného na tzv. archigymnázium tereziánskym výnosom Ratio educationis. Na evanjelickom gymnáziu študoval začiatkom 19. stor. Ján Kollár a k Banskej Bystrici sa viaže aj jeho raná básnická tvorba. V r. 1822-1826 školu navštevoval aj Michal Miloslav Hodža, jeden z najvýznamnejších predstaviteľov štúrovskej generácie a Štúrov blízky spolupracovník, prvý predseda spolku Tatrin. Oba muži teda nadobúdali svoje národné cítěnie práve v čase svojich gymnaziálnych štúdií v Banskej Bystrici, ktorá si zakladala na tradícii centra vyššej vzdelanosti.

Mesto však neutváralo budúcu slovenskú inteligenciu len prostredníctvom škôl. Národnú uvedomelosť Slovákov vo Zvolenskej stolici pozdvihovalo a osvetovú činnosť vykonávalo aj niekoľko významných spolkov. Jednu z prvých slovenských učených spoločností bola aj Eruditas societas Slavica, založená Ondrejom Plachým v druhej polovici 18. stor. Spoločnosť vydávala v r. 1785-86 v predpisovnej slovenčine Staré noviny literného umenia (Staré noviny literného umění), šíriac tak osvieteniské myšlienky medzi široké spektrum obyvateľstva.

V r. 1845 vznikol na území mesta Pohronský spolok, ktorého prvým predsedom bol Anton Tileš, riaditeľ katolíckeho gymnázia. Spolok rozšíril svoju osvetovú a

buditeľskú činnosť do viacerých rovín, o. i. zakladal tzv. spolky miernosti (protialkoholické združenia) či čitateľské a ovocinárske krúžky. Predsedom ďalšej významnej organizácie, Spolku všeobecnej vzdelanosti, bol Karol Kuzmány. Spolok vznikol v r. 1847 a tak ako Pohronský spolok, aj on sa venoval rozvíjaniu kultúrneho povedomia v Banskej Bystrici a okolí. Bolo to však v predvečer revolúcie a vysokým stoličným úradníkom (zväčša maďarskej národnosti) sa budenie národného cítěnia v Slovákoch nepáčilo. Spolková činnosť však zblížovala rozdielne konfesie, a tak sa jej darilo vďaka spoločnému zámeru všetkých spolkov vytvoriť určitú symbiózu medzi banskobystrickými katolíckymi a evanjelikmi. No o to viac vznikalo národnostné trenie medzi Slovákmí (tvoriacimi absolútnu väčšinu mestského obyvateľstva) a Maďarmi.

Revolučné hnutie zasiahlo Banskú Bystricu až v januári 1849, no už predtým sa niektorí vrchní predstavitelia mesta i jeho obyvatelia aktívne angažovali v slovenskom národnom ozbrojenom hnutí počas tzv. septembrovej výpravy. V tom čase ovládala politický život v meste a v stolici maďarská vrchnosť (šľachta a bohaté meštianstvo), dokonca ani školstvo a cirkev neušli jej pozornosti. Už začiatkom štyridsiatych rokov sa zvolenský evanjelický seniorát stotožnil s maďarizujúcimi snahami a prijal maďarčinu za svoj úradný jazyk. Tým pádom bola zavedená aj ako vyučovací jazyk do škôl na jeho území, banskobystrické evanjelické gymnázium nevyvímajúc. Slovakizácia školy sa postupne začala presadzovať až koncom päťdesiatych rokov za pričinenia Karola Kuzmányho a Andreja Sládkoviča.

A nielen to – banskobystrická mestská rada odsúdila už začiatkom r. 1845 výmenu latinčiny ako úradného jazyka za maďarčinu, čím sa priklonila k maďarskej myšlienke „uhorského národa“. Protokoly hospodárskej komisie a zápisnice zvolenej obce sa však mali v budúcnosti viesť v nemeckej reči, čo nepochybne bolo dielom nemeckého patriciátu zloženého predovšetkým z priemyselných vlastníkov a obchodníkov.

(Koniec prvej časti)

Milan Georgievski

Literatúra:

BUTVIN, J.: Slovenské národno-zjednocovacie hnutie (1780-1848). K otázke formovania novodobého slovenského buržoázneho národa. Bratislava 1965.

DOHNÁNY, M. – ŠTEFANOVIČ, S. D.: Slovenské povstanie 1848-1849. Bratislava 1988.

JURKOVIČ, E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. : na základe poverenia predstaviteľov mesta napísal v rokoch 1896 – 1922 Emil Jurkovič. Vydalo: Občianske združenie Pribicer – 1. banskobystrická vzdelávacia a kultúrna spoločnosť pre Mesto Banská Bystrica. Banská Bystrica : 2005, 556 s. ISBN: 80-969366-2-X

KLIMOVA, A. – NĚMETHOVÁ, M. (eds.): Kto bolo kto v histórii Banskej Bystrice (1255-2000).

MARKOV, J.: Odras politických zápasov v obecnej správe Banskej Bystrice v 16.-19. storočí. Bratislava 1973.

RICHTER, O. a kol.: Banskobystrické gymnázium. Martin 1983.

TIBENSKÝ, J. – URBANCOVÁ, V.: Slovensko očami Európy 900-1850. Bratislava 2003.

BUBENÍCI A BUBNOVANIE

Funkcia obecného bubeníka bola veľmi dôležitá a v minulosti aj veľmi vážená. Pritom je zaujímavé, že ľudia niečo často opakovali a ani nevedeli o čo sa jedná, alebo čo to znamená. Bolo to hlavne v dobách, keď len sem tam vedel niekto na dedine čítať a písať. Obyčajne to bol učiteľ, farár a notár. Ani richtár nie. Bubeník áno, ale tiež nie každý! Niektorí z nich mal úžasnú pamäť.

A ak som napísal, že sa niečo často spomínalo a ľudia ani nevedeli čo to znamená, tak tomu bolo naozaj tak. A žiaľ, bolo to veľmi často, keď sa hovorilo: „Vyšiel na psi tridsiatok!“ To znamenalo, že prišiel o všetko a nezostalo mu nič. Zostali už len oči pre plač a dať vybubnovať že bude dražba... 30 grajciarov sa platilo v roku 1878 aj za bubnovanie napríklad aj na Španej Doline, kde bol bubeníkom vtedy Ernest Just. A tridsať grajciarov sa platilo za dobrú psiu kožu, ktorá bola použitá na bubon! No, nejako sa tá tridsiatka vezie s nami od čias biblického Judáša.

Boli časy, keď sa bubnovalo veľmi často. Napríklad v dobách vojny, keď sa kadečo muselo obmedzovať, ale aj odovzdávať. Veľmi radi prikazovali bubnovať ľudáci a gardisti, keď sa dostali k moci a keď mohli lacno arizovať židovské majetky a keď vyprevádzali židov do táborov. Nezabudli pri tom ani na ľudovú tvorivosť, ako: „Nedáš nás viac na bubon, raz a navždy žide von!“ No a keď sa dostali k moci komunisti, tí zase o preteky bubnovali za povinné dodávky od gazdov, čomu hovorili „kontingenty“, aby im štát neskrachoval, lebo sa žilo len z cudzieho.

V Banskej Bystrici bol bubeníkom veľa rokov Ondrejka. V prípade núdze ho zastúpil hoci nerád, hasič Mojžiš za 10 korún na deň. Ten si obyčajne poplietol strany a za prvou čítal tretiu a potom zahrešil... Boha mu, kto mi tie listy prehodil! Ďalej už pre istotu ani nečítal, len hovoril z hlavy, že sa nemá kradnúť drevo z farskej hory, ani páš barance v mestskom parku.

V Záhorciach, to je v Honte, odkiaľ som aj ja, tam zase zohral bubon dôležitú úlohu pri voľbách za prvej republiky. Bol tam zarýty republikánsky starosta, ktorý dovolil bubnovať len v prospech agrárnej strany. Iné politické strany v obci nemali na bubnovanie žiaden nárok! Starosta veľmi rád dával na vedomie, že: „Ani prezident keď príde, ani ten tu bubnovať nebude! ak nie je v agrárnej strane, to si zapamätajte!“

Aj v našom okolí, neďalekej Dúbravici mali starostu s neobmedzenou mocou. Tiež bol agrárnik. Dal pred voľbami vybubnovať, aby sa občania zúčastnili volieb. V deň volieb sa postavil do dverí volebnej miestnosti a keď tam prišiel mladý muž, o ktorom vedel, že agrárnikov určite volíť nebude, schválne mu volebné listky neoddal. Keď sa volič hlásil k volebnému právu a tvrdil že má vyše 26 rokov, že je vo voľičských zoznamoch zavedený, je v Dúbravici narodený a tam aj býva, nebol ani trestaný, starosta ho sprosté zakríkol, že nemá volebného práva a aby bol ticho. Po voľbách dal starosta vybubnovať, že každý kto nebol volič, musí zaplatiť pokutu 50 Kč.

V Ulmanke bol posledným bubeníkom môj spolupracovník v harmaneckých papierňach a veľmi dobrý priateľ Jožko Niegel. Rodičia kedysi dávno išli za prácou do Kanady a Jožka tu nechali snád ako štyri ročného u starých rodičov. Vtedy to tak chodilo. Jožko sa potom za nimi vybral za veľkú mláku, keď už mal po päťdesiatke. Tak on bol posledným bubeníkom. Vždy obkolesený krdľom detí, so svojou známou charakteristickou kyvavou chôdzou, tromi vlasmi a jedným zubom, no so širokým úsmevom. A bubnoval a bubnoval. Bubnoval veľmi rád a hlavne dlho. A potom zastrčil paličky za bubon a čítal:

„Dáva sa na známos...“, ... že Jožovi od Nieglov sa vysraf na nos! ... to už zakríčal chlapčisko, prebehujúc cez cestu. A Jožko udrel trikrát do bubna bum, bum, bum a šiel ďalej. Márne sa ho ľudia pýtali: „Jožko a čo je nového?“ Len odvetil: „Ved' ste počuli!“

Michal Kiššimón

NEKTORE VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI BANSKEJ BYSTRICE, ktoré za ostatných 500 rokov žili v Dolnej ulici

Počas posledného poltisícročia v Dolnej ulici bývali viaceré významné osobnosti, ktoré sa svojím životom, nezištnou prácou v prospech mesta a v neposlednom rade i zásadovými a neoblomnými postojmi, zaslúžili o rozvoj a napredovanie Banskej Bystrice. V tomto krátkom príspevku by sme vám chceli stručne priblížiť a predstaviť aspoň niektoré z nich.

Juraj Schaffer starší – popredný banskobystričský mešťan prvej polovice XVI. storočia, dlhoročný senátor a päťnásobný richtár (v r. 1532, 1535, 1538, 1540 a 1545) vlastnil v Dolnej ulici dnešný dom č. 1. Richtár Schaffer stál na čele mesta v pohnutých časoch, keď sa monarchia okrem iného spamätávala aj z potupnej porážky v bitke pri Moháči a krajinu i mesto ohrozoval postup vojsk rozpinajúcej sa Osmanskej ríše. V nasledujúcich rokoch chaosu a dvojládia v Uhorsku Juraj Schaffer starší obetavo hájil záujmy mesta či už u kráľa Ferdinanda I., alebo u jeho rivala – protikráľa Jána Zápoľského. Jeho plodný život sa uzavrel 16. mája 1549.

Martin Buchfuerer (Bibliopola) – súčasník J. Schaffera staršieho – bol prvým známym knihkupcom v Banskej Bystrici, resp. prvým, o ktorom sa zachovali archívne dokumenty. Martin Buchfuere najskôr vlastnil dom na Dolnom predmestí (Huštáku) – v Ulici svätej Anny. V roku 1532 sa presťahoval do Dolnej ulice, kde sa stal majiteľom dnešného domu č. 20. Knihkupec Martin Buchfuere zomrel 3. novembra 1570.

Ján Hodvábný (Hedvábný, Seiden) – významný kamenársky majster a staviteľ – vlastnil v Dolnej ulici dnešný dom č. 48. Majster Ján Hodvábný počas svojej, na tú dobu až neobvykle dlhej pracovnej kariéry, zrealizoval v Banskej Bystrici v rokoch 1532 – 1573 viaceré stavby a stavebné úpravy, ako napríklad prestavbu starej radnice, oboch hradných kostolov (nemeckého a slovenského) a na sklonku života aj prestavby dvoch mestských brán: Hronskej (v dnešnej Kapitulskej ulici) a takzvanej Kakaty v Striebornej ulici, ktorá ako jediná z mestských brán dodnes stojí v zadnom trakte domu v Hornej striebornej ulici č. 7. (pozn.: podľa tejto brány staršia generácia Bystričanov Hornú striebornú ulicu stále nazýva Kakatka). Majster Ján Hodvábný zomrel pred rokom 1576.

Ján Khün – vychýrený zlatník sa do Banskej Bystrice presťahoval niekedy pred rokom 1550 z Levoče. V Dolnej ulici vlastnil spodnú časť dnešného domu č. 17. Ján Khün bol v rokoch 1570 – 1584 i členom tzv. vonkajšej mestskej rady. V roku 1567 dostal netradičnú zákazku. Poverili ho pozlátením hodinových ručičiek na hradnej veži (zvonica pri barbakane). Z jeho mnohých prác sa dodnes zachoval len tzv. Radvanského kalich z roku 1576. O tri roky neskôr vyhotovil i svadobný pokál pre rektora tunajšej mestskej latinskej evanjelickej školy magistra Pavla Halvepapia a jeho manželku Kristínu – vdovu po notárovi Jánovi Geblovi. Ján Khün sa vyznačoval aj ľudskosťou a sociálnym cítením, keď napríklad prichýlil a aj vychoval tri osirelé deti. Zomrel 21. mája 1584.

Krištof Krainer (Stainer, Maurer) – významný renesančný staviteľ poslednej tretiny XVI. storočia vlastnil v Dolnej ulici dva domy: najskôr dom č. 40, ktorý si pravdepodobne i sám postavil a potom na opačnej strane ulice dom č. 33. Majster Krainer okrem stavebných úprav viacerých meštianskych domov zrealizoval aj prestavbu Hodinovej veže na námestí a pod jeho vedením nanovo vybudovali aj tri mestské brány: Dolnú, Hornú a Lazovnú. Podieľal sa i na stavbe mestského opevnenia a vodovodu. Po roku 1584 sa Krištof Krainer presťahoval do Farskej (dnes Bakosovej) ulice. V roku 1595 staval opevnenie okolo kostola vo Svätom Jakube a o dva roky neskôr pracoval na sanktuáriu v tajovskom kostole. Bola to pravdepodobne jeho posledná práca, keďže v roku 1597 zomrel.

Ján Jakobei – pôvodom Ružomberčan, pred príchodom do Banskej Bystrice pôsobil ako evanjelický kňaz v neďalekých Selciach. V Dolnej ulici vlastnil dnešný dom č. 11. Začiatkom roka 1599 ho zvolili za rektora (farára) špitálskeho Kostola svätej Alžbety. V nasledujúcich, pre evanjelickú cirkev pohnutých, časoch Ján Jakobei za svoje neochvejné presvedčenie a zásadové postoje takmer zaplatil svojím životom. V roku 1604 ho po arcibiskupskom súde, ktorý sa konal v Trnave, takmer upálili. Z tejto viac ako ťaživej situácie ho zachránilo len začínajúce stavovské povstanie Štefana Bočkaja. Od roku 1609 Ján Jakobei zastával i funkciu seniora Zvolenského bratstva (zdrúženia evanjelických farárov Zvolenskej stolice). Zomrel o tri roky neskôr – 31. júla 1612.

Gabriel Šidlovský – bývalý Radvančan, v druhej tretine XVII. storočia vlastnil v Dolnej ulici dnešný dom č. 38. Medzi mešťanov

G. Šidlovského prijali 3. marca 1634. Pred rokom 1640 ho zvolili do vonkajšej mestskej rady a po roku 1643 i do mestského senátu. V roku 1651 sa Gabriel Šidlovský stal historicky prvým banskobystričským richtárom slovenskej národnosti.

Dr. Karol Oto Moller – rodom Bratislavčan (* 10. 1. 1670) sa v Banskej Bystrici usadil v roku 1702, keď sa 22. novembra oženil s Katarínou Fibingerovou. Už 30. apríla 1704 ho prijali medzi ringbürgerov. Karol Oto Moller potom takmer polstoročie vlastnil v Dolnej ulici dnešný dom č. 7. Bol významným a celouhorsky uznávaným lekárom a lekárnikom. V roku 1713 Dr. Moller v Banskej Bystrici presadil zriadenie nemocnice pre nakazených morom, resp. cholera, mimo obývaného územia mesta (tzv. „Cholera špitál“) na Uhlisku. Bol i osobným lekárom Františka II. Rákoczyho a cisára Karola III., ktorý ho 28. apríla 1728 v Luxemburgu povýšil do šľachtického stavu. Dr. Karol Oto Moller je dnes považovaný za priekopníka verejného zdravotníctva na Slovensku. Bol i dlhoročným senátorom a štyrikrát (v rokoch 1734, 1738, 1742 a 1746) ho zvolili aj na najvyšší post v meste. K. O. Moller zomrel 16. apríla 1747.

Matej Bel – Funtík (* 22. 3. 1684) – rodák z Očovej, všestranne vzdelaný učenec – polyhistor, pedagóg, ... sa svojím celoživotným dielom zaradil medzi najvýznamnejšie a najuznávanejšie osobnosti a vedecké kapacity, a to nielen v Uhorsku, ale v celej Európe. Matej Bel ako vtedajší prorektor evanjelickej gymnázia od novembra 1708, keď bol vysvätený za kňaza, do novembra nasledujúceho roku býval v dnešnom dome č. 47. Jeho spodná polovica spolu so susedným Kostolom svätej Alžbety v tom čase patrila evanjelickej cirkvi. Matej Bel od roku 1714 pôsobil ako evanjelický farár a rektor lýcea v Bratislave, kde aj 29. augusta 1749 zomrel.

František Zechenter (* okolo roku 1675) – prastarý otec slovenského spisovateľa a dejateľa Gustáva Kazimíra Zechentera – Laskomerského sa do Banskej Bystrice presťahoval začiatkom 30. rokov XVIII. storočia zo západorakúskeho mesta Feldkirch ležiaceho pri švajčiarskych hraniciach. Mešťanom sa stal 9. mája 1732 a medzi ringbürgerov ho prijali o 10 rokov neskôr – 14. júla 1742. F. Zechenter bol profesiou mediárom a tiež kovo – a zvonolejarským majstrom. Okrem domu v Dolnej ulici č. 2 už pred rokom 1747 vlastnil aj druhý dom – na predmestí pred Hronskou mestskou bránou, kde mal pravdepodobne zriadenú aj zvonolejarsku dielňu. Keď 24. apríla 1736 vyhořelo Lazovné predmestie spolu s Lazovnou bránou a neďaleko stojacou Debnárskou (Nožiarskou) baštou, mestská rada majstra Zechentera poverila vyhotovením novej hasičskej striekačky. V jeho dielni okrem iných prác v roku 1739 odliali aj zvon pre kostol vo Svätom Jakube. František Zechenter zomrel v roku 1750.

Jozef Glabič – banskobystričský rodák sa do histórie mesta zapísal ako tretí najdlhšie slúžiaci richtár (v r. 1823 – 1848). Jozef Glabič v Dolnej ulici vlastnil dnešný dom č. 21. V mestskej samospráve však pôsobil už od roku 1798. Počas nasledujúcich 25 rokov, pokiaľ ho zvolili na post prvého muža Banskej Bystrice, v mestských inštitúciách vystriedal viaceré funkcie. Za jeho neoceniteľné služby mu v roku 1835 dalo mesto a renomovaného zlatníka Samuela Libaya vyhotoviť pozlátený pokál, ktorý sa dnes nachádza v zbierkovom fonde Stredoslovenského múzea. O osem rokov neskôr (v roku 1843), keď Jozef Glabič slávil 45 rokov svojho pôsobenia v mestských službách, v priestoroch radnice umiestnili jeho maľovaný portrét, ktorý následne litograficky zreprodukovali a rozdali obyvateľom.

Helena Macholdová – pôvodom Kremničanka, sa do Banskej Bystrice presťahovala spolu so synom Filipom pred rokom 1837. V Dolnej ulici od dedičov rodiny Hlaváčovcov kúpila dom č. 27 a od typografa Jozefa Jána Vetterleho v Lazovnej ulici aj tlačiarenské zariadenie. Novozaloženú firmu prvé dva roky viedol jej zať – Banskostiaňavčan Štefan Alojz Mihálik. Úspešný rodinný tlačiarenský podnik, ktorý založila Helena Macholdová potom nasledujúcich takmer 110 rokov prevádzkovala päť generácií jej potomkov.

Jozef Božetech Klemens (* 8. 3. 1817) – významný a nedocenený polyhistor (maliar, sochár, vynálezca, prírodovedec, dagerotypista, pedagóg, staviteľ, ...) v druhej polovici 60. rokov XIX. storočia žil v podnájme u remenára Samuela Kellnera v Dolnej ulici č. 41. J. B. Klemens – rodák z Liptovského Mikuláša – prvýkrát pôsobil v Banskej Bystrici už v roku 1846. Mestský magistrát ho vtedy poveril vypracovaním návrhu na zriadenie priemyselnej školy, ktorý sa však nepriaznivo

Pokračovanie na strane 7.

LEVY NA KRÁĽOVSKOM HRADE BUDÍN

Lev pred parlamentom.

Levy ako symbol kráľovskej moci stretávame na mnohých atribútoch, v štátnych znakoch, vlajkách, na minciach, v heraldike. Za veľmi starých čias ich však na kráľovských zámkoch držali aj živé.

Na kráľovskom hrade na Budíne ich stretne hneď niekoľko desiatok. Ani jeden však nie je živý. Sú to sochy vytesané z kameňa alebo z pieskovca. Všetky levy vysekali poprední umelci svojej doby. Nás dnes budú zaujímať tie z pieskovca. Mnohé totiž boli vysekané z pieskovcových balvanov, ktoré boli dovezené z lomu pod Králikmi. Ktoré to boli konkrétne, sa však už bez účtovných kníh nedozvieme. Ale vieme aspoň to, že levy

sa na mieru vysekávali priamo na mieste ich určenia, na Budinskom hrade.

Zaujímavá bola preprava obrovských pieskovcových balvanov. Vtedajšie noviny Besztercebánya és vidéke (Banská Bystrica a okolie) im venovali v spravodajstve značnú pozornosť, hlavne v roku 1902.

Takto píše 16. februára: „Doprava kameňa. V našom meste mnohí obdivovali ten 220 metrických centov vážiaci pieskovcový kameň, ktorý v týchto dňoch prepravovali z Králik na miestnu veľkú železničnú stanicu. Táto preprava trvala od minulej stredy do nedele a zabezpečilo ju 18 párov koní, za sumu 500 korún. Cena vytesaného kameňa je 7000 Forintov a ešte tri takéto obrovské balvany bude treba dopraviť do kráľovského sídla na Budíne, kde z nich budú vytesané levy.“

O týždeň neskoršie 23. februára tie isté noviny píše: Balvan sa podarilo na valcoch dotiahnuť k čakárni pred budovu hlavnej

železničnej stanice. Konečne spadol zo srdca mesta veľký kameň.“

Potom bol pol roka pokoj a až 10. augusta noviny zase informovali: „200-metrákový kameň viezli v týchto dňoch cez naše mesto. Tento kolos viezol obrovský voz so širokými kolesami a rámi, pred ktorým bolo zapriahnutých 10 párov koní. Je to jeden z tých kameňov, z ktorých pred kráľovským hradom vysekávajú levy.“

Každá takáto udalosť s prepravou obrovských kamenných balvanov bola v živote unudeného mesta veľkým oživením. Preprava a hlavne naloženie obrovských kameňov do vagónov bola veľmi ťažká a nebezpečná práca. Aj povozníci neradi prepožičiavali svoje koniky na takúto doslova otrockú prácu. Tie koniky totiž pri preprave ťažkého

Strážcovia parlamentu v Budapešti z nášho kameňa.

nákladu na uliciach a cestách vykladaných hrubou dlažbou, ktorým hovorili „mačacie hlavy“, padali po pošmyknutí a pritom sa zranili.

Ziaľ, už ani kameňolom pod Králikmi nie je ten, čo býval. Levy už ťažko budú v budúcnosti z neho okrasňovať kráľovské paláce.

Ale, kto vie?

Michal Kiššimon

podmienky v nasledujúcich rokoch nezrealizoval. Od roku 1863 J. B. Klemens vyučoval na tunajšom gymnáziu matematiku, zemepis a kreslenie. Ako maliar vytvoril portréty mnohých slovenských dejateľov. Je aj autorom viacerých vynálezov, ktoré sa však kvôli nedostatku finančných prostriedkov a aj nepochopeniu nepodarilo uskutočniť. Jozef Božetech Klemens ako geológ vlastnil i rozsiahlu zbierku minerálov. Zomrel takmer zabudnutý 17. januára 1883 vo Viedni.

Henrich Gottlieb Stadler (* 1. 3. 1822, † 21. 3. 1911) – pôvodom Bratislavčan, sa v druhej polovici XIX. storočia a v prvom desaťročí minulého storočia hlboko zapísal do povedomia obyvateľov Banskej Bystrice. Ako solventný spolumajiteľ Harmaneckých papierní celý svoj život nezištné podporoval najmä najchudobnejších a najnúdznejších. Veľkú časť svojich financií (viac ako 250 000 korún) H. G. Stadler venoval na charitu a tiež na výstavbu mnohých verejnoprospešných stavieb. Už za jeho života – v roku 1903 – pomenovali po ňom časť Hronského nábrežia (od kolkárne po most k Malej železničnej stanici), ktorého prestavbu financoval (25 000 korún). Aj stavba spomínaného mosta, ktorú však zrealizovali až v rokoch 1924 – 1925 bola uskutočnená z prostriedkov, ktoré Henrich Gottlieb Stadler odkázal na tento účel vo svojom závete.

Gustáv Kazimír Zechenter (Laskomerský) – (* 1824, † 1908) banskobystrický rodák, významný slovenský spisovateľ a dejateľ, po úspešnom ukončení štúdia medicíny na Viedenskej univerzite tri a pol roka (od februára 1850 do júla 1853) býval ako nájomník (spolu s matkou a sestrou Petronelou) najskôr u Samuela Maro – v Dolnej ulici č. 37 a neskôr u Ladislava Kürthyho v susednom dome č. 35. Z Dolnej ulice sa potom presťahoval do Brezna, kde nastúpil na uvoľnené miesto cisársko-kráľovského bansko-lesného lekára.

Július Cesnak (* 26. 3. 1863) – rodený Banskobystričan sa do novodobej histórie mesta zapísal ako druhý najdlhšie slúžiaci richtár (mešťanosta) – po prvom doživotnom richtárovi Andrejovi (Andreas). Július Cesnak po svojich predkoch: otcovi Adolfovi Gustávovi a starom otcovi Gabrielovi Cesnakovi zdedil v Dolnej ulici dnešný dom č. 30. Ako 30-ročného Júliusa Cesnaka v roku 1893 zvolili do úradu mešťanostu. Najvyšší post potom k spokojnosti obyvateľov Banskej Bystrice zastával neuveriteľných 30 rokov. Počas tohto obdobia sa Július Cesnak nezmazateľne zapísal do dejín mesta. Najmä jeho pričinením zaznamenala

Banská Bystrica nebyť rozvoj a rozkvet. V roku 1923 – po dobrovoľnom odstúpení z postu prvého muža mesta, žil na zaslúženom odpočinku ešte 10 rokov. Július Cesnak zomrel necelé tri týždne po svojich 70. narodeninách – 13. apríla 1933.

Jozef Schweng (i Schvenk) – banskobystrický rodák (* 28. 12. 1864), syn pokrývača a škrídlia Michala Schwenga, ktorý sa do mesta prisťahoval z Pešti, vlastnil v Dolnej ulici dnešný dom č. 45. V roku 1904 Jozef Schweng a Karol Kiszely založili v budove bývalej starej radnice (na Hornom námestí) mestskú verejnú knižnicu. Jozef Schweng sa stal jej prvým správcom. Bol tiež tajomníkom Banskobystrickej historickej a archeologickej spoločnosti a od roku 1909 až do svojej predčasnej smrti (9. decembra 1916) pôsobil ako nehonoraný kustód novozaloženého Mestského múzea.

Dr. Kamil Kollár (* 1866) – úspešný a uznávaný banskobystrický lekár prvej tretiny minulého storočia bol synovcom Matildy Kristíny Stadlerovej. Po jej úmrtí v roku 1924 sa stal majiteľom domu v Dolnej ulici č. 7. V histórii tohto domu bol Dr. Kollár už štvrtým lekárom (po Jánovi Reulovi, Andrejovi Fricovi a Karolovi Otovi Mollerovi), ktorý ho vlastnil. Primár Dr. Kamil Kollár sa v roku 1916 stal riaditeľom Mestskej verejnej nemocnice (postavená v roku 1901 pod Banošom), keď v tejto funkcii nahradil zosnulého Dr. Ľudovíta Rajčiča. Popri vedení nemocnice Dr. Kollár prevádzkoval aj súkromnú ambulanciu – v dome č. 1 v Kapitulskej ulici. V roku 1935 ho na riaditeľskom poste vystriedal Dr. Daniel Petelen. Dr. Kamil Kollár zomrel o štyri roky neskôr – 16. marca 1939.

Viliam Figuš – Bystrý (* 28. 2. 1875, † 11. 5. 1937) – významný hudobný skladateľ, dirigent, organista, pedagóg... sa narodil v Dolnej ulici – v dnešnom dome č. 6. Neskôr (od roku 1907) žil v rodičovskom dome na Fortničke. Po vyštudovaní učiteľskej preparandie pôsobil ako pedagóg a kantor na viacerých evanjelických školách (okrem Slovenska aj v Maďarska a Srbsku). V rokoch 1921 – 1927 vyučoval v Štátnom učiteľskom ústave. Okrem komponovania hudby sa venoval aj svojej druhej záľube – turistike. V jeho hudobnej tvorbe prevládajú kompozície piesňové, zborové a orchestráne. Vrcholným dielom Viliama Figuša – Bystrého je opera Detvan, ktorú zložil na libreto Emila Boleslava Lukáča (podľa predlohy Andreja Sládkoviča). V. Figuš – Bystrý zomrel 11. mája 1937.

Ján Baláž

W - VOLFRÁM

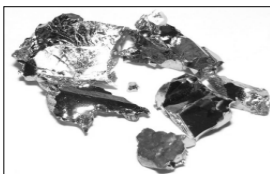
Priblížili sme si už mnoho prvkov, ktoré sa v Banskej Bystrici ťažili, alebo majú potenciál pre budúcnosť. Z tejto skupiny je aj dnešný zástupca - volfrám. Kde ho hľadať? Donedávna nám dával svetlo. Volfrám je hlavnou súčasťou odporového drôtku v žiarovkách. Je ho tam zvyčajne viac než 99 %. Dnes už je jeho „svietiacia“ funkcia v úzadí, ale kov potrebujeme aj naďalej.

História

Vlčia smotana - tak by sa dal voľne preložiť názov volfrámu. Starí baníci dali takýto názov zvláštnemu kovu - ťažkým kamienkom tmavohnedej alebo žltosivej farby, ktoré znižovali obsah cinu v rude. Požierali cin ako vlky ovce. Toľko legenda. Kov dlho čakal na svoje objavenie. Podarilo sa to až svetoznámemu švédskemu chemikovi Carolovi W. Scheeleovi, ktorý už objavil ne jeden prvok. Prvok chvíľu čakal na svoje uplatnenie, ale to prišlo veľmi rýchlo potom, čo sa zistilo, že zvyšuje tvrdosť zliatin. A potom mu už nič nestálo v ceste, aby sa dostal medzi dôležité suroviny.

Základné vlastnosti volfrámu

Čistý kov má striebrobielu farbu a mimoriadnu tvrdosť, pritom si zachováva dobré kujné vlastnosti. Je to kov s najvyššou teplotou topenia, a preto sa spracováva najmä tzv. práškovou metalúrgiou. Je odolný voči kyselinám, a to pre jeho schopnosť pasivácie. Pri vysokých

Volfrám.

Volfrámové vlákno.

teplotách reaguje s kyslíkom. Preto je nutné pri nich používať ochrannú atmosféru, ako je to napríklad v žiarovkách.

Využitie

Volfrám má bohaté priemyselné využitie predovšetkým ako súčasť rýchlorezných ocelí, ale aplikuje sa aj do ohňovzdorných materiálov, a jeho zlúčeniny sa používajú aj pri výrobe keramiky a porcelánu. Známe sú volfrámové odtiene žltej, modrej, bielej, fialovej a zelenej, ktoré sú na báze tohto prvku. Aj vojenský priemysel si všimol vlastnosti kovu. Predovšetkým zaujala jeho zliatina so železom, ktorá má mimoriadnu tvrdosť.

Do povedomia ľudí sa volfrám zapísal najmä ako svietiace vlákno. To v roku 1906 nahradilo vlákno uhľikové, a odvtedy sa používa až dodnes. Okrem žiaroviek sa v elektrotechnike volfrám využíval aj do elektród, v elektronike a ako súčasť röntgenových trubíc. Vývoj však aj v týchto oblastiach rýchlo napreduje, a tak žiarovky nahradzame žiarivkami a elektrónky nájde len v múzeách, no volfrám je ešte stále dôležitou súčasťou priemyslu. Pre svoje mimoriadne vlastnosti si vyrobil cestu do kozmického priemyslu, ale celkom nečakane aj medzi šperky.

Náleziská v okrese

Volfrám sa v našom okrese nachádza v katastri obce Brusno, na južných svahoch Nízkych Tatier v ľavej hornej časti doliny Sopotničky, približne 1250 metrov na juhovýchod od vrchu Holica v okolí Brezín. Volfrámové žilky sú hrubé asi 1 až 3 milimetre. Volfrám sa tu vyskytuje v podobe minerálu scheelit, chemicky $\text{Ca}[\text{WO}_4]$, ktorý bol pomenovaný po objaviteľovi tohto prvku. Zaujímavosťou je, že ho sprevádza zlato. Zlaté zlatinky je možné nájsť spolu so scheelitom. Ich veľkosť je až 0,15 mm. Tento kov sa u nás zatiaľ neťažil, a ani sa tak skoro asi nebude. No nič to nemení na skutočnosti, že aj on patrí do bohatej klenotnice rudných zásob nášho regiónu.

Richard R. Senček

W
Wolframium

Volfrám	Protónové číslo:	74	Tvrdosť v Mohsovej stupnici:	
	Teplota tavenia:	3422 °C	Pomerná atómová hmotnosť:	183,84
	Teplota varu:	5660 °C	Skupenstvo (pri 20°C):	pevné
	Hustota (20 °C):	$19,3 \times 10^3 \text{ kg/m}^3$	Objavitel':	Carl Scheele v roku 1781
<i>Neušľachtilý kov</i>				

NIČO O CSESZNÁKOVCOCH

Dlhoročný mešťanosta Banskej Bystrice Július Cesnak (Czesznak, Česnák) dostal in memoriám cenu mesta za rok 2013.

Cena bola udelená za mimoriadne prínos v oblasti hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho rozvoja mesta Banská Bystrica pri príležitosti 150. výročia narodenia, 120. výročia nástupu do funkcie mešťanosta a 80. výročia úmrtia Júliusa Cesnaka. Cenu prevzali zástupcovia rodiny, pani Lýdia Cesnaková so synom.

Kde sa vzali Cesnakovci či Česnakovci v Banskej Bystrici? Kedy a odkiaľ sem prišli? Ako sa vlastne volali? Tieto otázky môže pomôcť zodpovedať len štúdium cirkevných matrik, kam sa v minulosti zapisovali všetci občania pri krstoch, sobášoch a úmrtiach až do roku 1895, kedy vznikli štátne matriky a všetky významné uvedené udalosti v živote jedinca od tohto roka museli byť zapísané predovšetkým v štátnej matrike.

Prvá zmienka o príslušníkovi tejto zemianskej rodiny v našom najbližšom okolí sa nachádza v matrike sobášených ev.cirkvi a.v. v Banskej Bystrici zo dňa 8. augusta 1832, kedy sa ženíl Dominus Gabriel Czesznak de Nemes Varbók (Zemiansky Vrbovok), rodák z Malých Zlievcov v Novohrade, 30-ročný frumentárius (obilník) Dom. Magn. Antonii de Radvan, so Zuzanou Nadejovou, 21-ročnou dcérou kožušníka Andreja Nadeju a Anny Gillanovej z Banskej Bystrice. Svedkami boli Spect. Dom. Anton Radvanský a Spect. Dom. Štefan Ruttkay.

Zachované cirkevné matriky farnosti Malé Zlievce pomohli poznať aj predkov Gabriela Cesnaka, jeho otca Jána Cesnaka (nar.1768), starého otca Pavla (sobáš 1760) a prastarého otca Michala (1704 - 1764), ktorý pochádzal zo Zemianskeho Vrbovka, kde žilo viacej príslušníkov tohto rodu. Cesnakovci žili aj v Kozom Vrbovku, ktorý patrilo do farnosti Drienovo, ale zrejme preto, že rod pochádzal zo Zemianskeho Vrbovka, sobášili sa a svoje deti krstili v Cerove, kam Zemiansky Vrbovok patrilo.

Gabrielovi Cesnakovi sa rok po sobáši narodil syn Adolf Gustáv (používal len meno Gustáv), otec budúceho mešťanosta Júliusa Cesnaka. 25-ročný vyučený pekáč Gustáv sa v Radvani oženil s remeselníčkou dcérou Kornéliou Coroniovou. Bol obyvateľom Banskej Bystrice s uvedenou adresou č. 79. 26.marca 1863 sa manželom narodil syn Július Gustáv. Po štyroch rokoch elementárnej chlapčenskej cirkevnej školy (pri evanjelickej fare) navštevoval a ukončil 5-ročné evanjelické

Podpis Júliusa Czesznáka.

gymnázium, ktoré sídlilo v budove terajšieho domova sociálnych služieb Kanaán (pod ev.kostolom). Posledné tri ročníky gymnaziálnych štúdií absolvoval na vyššom kráľovskom rim.-kat. gymnáziu. Z dostupných zachovaných výročných správ a katalógov tohto gymnázia sa podarilo zistiť, aké predmety sa v jednotlivých ročníkoch vyučovali a ako Július Czesznak (tak bol v katalógoch zapisovaný) prospieval. Podľa

hodnotenia sa mu dobre darilo v prírodných vedách aj v povinných jazykoch - maďarčine ako vyučovacom jazyku, nemčine, nepovinnej francúzštine, no klasické jazyky - latinčina a v poslednom ročníku gréčtina - mu nešli najlepšie. Štúdium ukončil v roku 1881. Od roku 1883 do 1893 bol úradníkom mestského magistrátu, a v tomto období (1890) sa aj oženil s Irmou (Máriou) Rosenauerovou. Na ich svadbe sa zoznámili staviteľ Juraj Hudec s Paulou Škultétyovou, rodičia budúceho významného architekta Ladislava Eduarda Hudeca.

Július Cesnak pôsobil vo funkcii mešťanosta v rokoch 1893 - 1923, skoro neuveriteľných 30 rokov, v období silného maďarizačného tlaku, čo sa prejavilo aj na spôsobe zápisov a znení jeho mena, ale aj počas ťažkých vojnových rokov, v ktorých prišiel o syna. Jeho postoje a zásluhy o rozvoj mesta ocenili občania Banskej Bystrice tým, že ho zvolili za mešťanosta aj v povojnovom období, v prvých rokoch novovzniknutej Československej republiky.

Július Cesnak zomrel 70-ročný 13. apríla 1933 a odpočíva v rodinnej hrobke na evanjelickom cintorine spolu s predkami, potomkami a ďalšími rodinnými príslušníkmi.

Eva Furdiková

ZAÚJÍMAVOSTI RASTLÍN NA ŠPAŇODOLINSKÝCH BANSKÝCH HALDÁCH

Ned'aleko Banskej Bystrice sa nachádza špaňodolinská rudná oblasť, kde sa med' ťažila už v dobe bronzovej (2000 rokov pred n.l.), a s prestávkami až do sedemdesiatych rokov minulého storočia. Medené bane boli v osade Richtárová, Piesky a v samotnej Španej Doline.

Odpad z hlbín bane sa vyvážal na obrovské kopy – haldy. Sem sa okrem hlušiny dostali aj rudné minerály, ktoré boli pre baníkov ekonomicky nevýznamné. Na haldách sa v priebehu veľa rokov vytvoril substrát takmer bez humusu, ale zato s veľkým obsahom medi zo zvetrávajúcich medených minerálov. A na takomto substráte sa nachádza unikátne rastlinstvo. Prečo unikátne? Haldy nie sú obyčajná kopa kamenia. Tá by zarástla burinami vo veľmi krátkom čase. A na haldách sa vytvorila aj po mnohých rokoch iba kde-tu vegetácia. Koncentrácia medi na tvoriacej sa pôde hald na niektorých miestach dosahuje totiž takmer 1%. Čo to znamená pre rastliny? Med' je vo veľmi malých množstvách pre

rastliny potrebná. Ale pri vysokej koncentrácii reaguje väčšina rastlín rôznymi poruchami, napr. zhoršením funkcie prieduchov, potlačením fotosyntézy, spomalením rastu. Už koncentrácia ťažkých kovov okolo 0,1 % má za následok selekčný tlak, teda ovplyvňuje výber druhov schopných rásť pri týchto podmienkach (Ernst, 1974). Aj keď okolité lúky s veľkým bohatstvom druhov sú potenciálnym zdrojom semien, na haldách rastie len úzka skupina rastlín špecialistov. Vysoký obsah medi v substráte totiž reguluje zastúpenie rastlinných druhov. Uplatňujú sa tie, ktoré sa prispôbili na tento typ substrátu, hoci rastú prakticky na hranici existenčných možností života väčšiny rastlinných druhov. Medzi takéto rastliny patria napr.: silenka červená (*Silene dioica*), silenka obyčajná (*Silene vulgaris*), žerušničník (*Cardaminopsis arenosa*), štiavička (*Rumex acetosella*), a z tráv najmä psinčeky (*Agrostis*). Zriedkavo môžeme nájsť aj dreviny, ako napr. vrbu rakytu, pokrivenú brezu či smrek so žltým ihličím. Nedarí sa im nielen pre vysoký obsah medi, ale aj pre nedostatok vody a živín.

Ako je možné, že niekoľko druhov rastlín tu môže rásť, kvitnúť a vytvárať aj semená?

Prežijú len tie rastliny, ktoré majú schopnosť prispôsobenia sa - adaptácie. Iba niektoré druhy rastlín, u ktorých je tolerancia geneticky fixovaná, vytvárajú tzv. ekotypy.

Medzi takéto rastliny patrí aj silenka červená (starší názov: knotovka červená), nápadná krásnymi kvetmi, hojne rastúca na špaňodolinských haldách. V roku 1934 si ju všimol aj profesor Prát z pražskej Karlovej univerzity. Bol prvý vo svete, ktorý publikoval schopnosti adaptácie rastlín pri vysokej koncentrácii medi v substráte, a to práve na populácii silenky červenej z hald v banickej osade Piesky. Zistil, že ak sú rastliny silenky ovplyvnené vysokou koncentraciou medi, prejaví sa to na zmenách ich genetickej výbavy, a aj ich potomkovia budú voči medi odolní. Tie rastliny silenky, ktoré nerastú na substráte bohatom na med', túto vlastnosť nemajú. O 30 rokov neskôr, v roku 1965, anglickí vedci Gregory a Bradshaw vyvinuli metódu korigovaného testu a skúmali trávy z banských oblastí Walesu. Medzi testovanými druhmi bol aj psinček (*Agrostis tenuis*, A. stolonifera), ktorý sa vyskytuje taktiež na špaňodolinských banských haldách. Vedci zistili, že na pôdach, bohatých na kovy, sú tieto druhy tráv schopné za

veľmi krátky čas vytvoriť rezistentné rastliny voči ťažkým kovom, a túto vlastnosť si zachovávajú ich potomkovia v ďalšej generácii.

Okrem bylín a tráv nachádzame na banských haldách aj machy a lišajníky. Pokrývajú povrch kamenitého substrátu a dávajú haldám osobitý vzhľad. Lišajníky sú zvláštne organizmy, zložené z hubovej a riasovej zložky, ktoré žijú v súhre (symbióze). Docent M. Bačkor z Univerzity P.J. Šafárka v Košiciach skúmal v roku 1998 riasovú zložku dutohlávky (*Cladonia arbuscula*, subsp. *mitis*) zo špaňodolinských hald. Potvrdil, že riasa (*Trebouxia irregularis*) z lišajníka, ktorý rastie dlhé roky na haldách, vytvorila špecifickú toleranciu k medi.

Poznatky o tolerancii ďalších „haldových“ rastlín z banickej osady Richtárová doplnil kolektív na Botanickom ústave SAV (Banášová a kolektív, 2012). Odborníci zistili, že dva druhy - štiavička (*Rumex acetosella*) a žerušničník (*Arabidopsis arenosa*) -, ktoré sa pravidelne vyskytujú v porastoch hald, vytvárajú tolerantné populácie k medi, preto môžu prežiť na haldách. Pri porovnávaní oboch druhov navzájom sa ukázalo, že štiavička mala vyššiu bunkovú toleranciu k medi. Bolo potvrdené, že na pôdach bohatých na kovy rastú len ekotypy rastlín so schopnosťou fyziologickej adaptácie.

Toxické odpady, vrátane banských hald, sa stali akýmsi prírodným laboratóriom, kde vznikajú rastliny s unikátnymi vlastnosťami - metalo-tolerantné ekotypy. Tomuto problému sa venujú vedecké tímy v rôznych krajinách a s vývojom prístrojových techník pokročili aj poznatky o odolnosti rastlín voči kovom. Dnes sú už známe gény, ktoré kontrolujú špecifickú „metal“ toleranciu a jej fyziologický mechanizmus. Poznatky, že banské haldy sú zásobárňou semien odolných rastlín, sa vo svete uplatňujú tak, že semená odolných rastlín (tolerantných ekotypov) sa využívajú pri cieleňom zazeleňovaní toxických substrátov - ide o tzv. fytoremediáciu.

Viera Banášová

Použitá literatúra:

Bačkor, M. - Hudák, J. - Bačkorová, M. 1998. Comparison between growth response of autotrophic and heterotrophic populations of lichen photobiont *Trebouxia irregularis* (Chlorophyta) on Cu, Hg and Cd chlorides treatment. *Phyton* 28, s. 239-250.

Banášová, V. - Ďurišová, E. - Nadubinská, M. - Gurinová, E. - Čiamporová, M. 2012. Natural Vegetation, Metal Accumulation and Tolerance in Plants Growing on Heavy Metal Rich Soils. In *Bio-Geo Interactions in Metal-Contaminated Soils*. - Berlin Heidelberg: Springer-Verlag, s. 233-250.

Ernst W.H.O. 1974. *Schwermetallvegetation der Erde*. Gustav Fischer Verlag. Stuttgart.

Gregory, R.P.G. - Bradshaw, A.D. 1965. Heavy metal tolerance in populations of *Agrostis tenuis* Sibth. and other grasses. *New Phytologist* 64, s. 131-143.

Prát, S. 1934. Die Erblichkeit der Resistenz gegen Kupfer. *Berichte der Deutschen Botanischen Gesellschaft* 52, s. 65-67.

Psinček výbežkatý pri kameňoch s Cu minerálmi.

Silenka červená.

VČELÁRSTVO V BANSKEJ BYSTRICI A OKOLÍ

Vidíme, počujeme a cítime ich od skorej jari až do neskorej jesene. Včely. Neúnavné a usilovné tvory staršie ako samotný človek. Ved' ich vek je úctyhodný – viac než 15 miliónov rokov. Dokazujú to nálezy z obdobia treťohôr. Predhistorický človek žijúci nomádskym (kočovým) životom už poznal včelu aj med, ktorý spolu s mliekom patrili k základným článkom jeho výživy. Včelárstvo bolo typické aj pre banskobystrickú oblasť. Prevažne lesov, pestrých lúk a iných rastlín dávali predpoklady pre úspešný rozvoj tohto segmentu poľnohospodárstva. Pozrime sa, ako sa vyvíjalo včelárstvo v okolí medeného mesta.

História včelárstva v našom najbližšom okolí sa začala písať v roku 1075, kedy uhorský kráľ Gejza I. (947/950 – 997) v zakladacej listine kláštora sv. Beňadika (dnešný Beňadik nad Hronom) uložil kláštoru povinnosť odvádzať ročne 12 džberov medu (džber je drevená nádoba s objemom 68 litrov). Súčasne s dorábaním medu vzniká aj možnosť dorábania včelieho vosku.

Ferdinand III. (1608 - 1657) zaviedol nový spôsob obstarávania vosku pre potreby osvetľovania cisárskeho dvora. Obrátil sa na Uhorskú komoru a tá ho odkázala späť na banské mestá. Od nich pochádzal lepší a čistejší vosk. Nehľadali sa iné cesty dovozu a dvor bol výlučne odkázaný na vosk z Uhorska. Z našich banských miest to bola najmä Banská Bystrica a Ľubietová. O lesnom včelárstve svedčí nariadenie Lesnej komory v Banskej Bystrici zo 17. stor. Polovicu medu a vosku od včiel v lese museli robotníci odvádzať. História včelieho vosku pokračovala ďalej. V roku 1624 uzavrel D. Belváry – správca potiských majetkov Bethlena – novú zmluvu o vývoze ortuti a vosku do Škótska. Zmluva sa uzavrela s obchodníkmi Jurajom P. V. Katom (Keto) a V. Katom starším. Zmluvu obsahujúcu štyri body podpísal sám G. Bethlen (1580 - 1629) a mala sa vyhnúť nedostatkom zmluvy predtým podpísanej s gdanskými obchodníkmi. O stave včelárstva v Turčianskej a Zvolenskej župe informoval vo svojom článku C. A. Zipse (1783 - 1864) a konštatoval, že včelárstvo sa úspešne rozvíja najmä v okolí Banskej Bystrice, Zvolena, v Slovenskej Lupči, Mičinej a Detve. Niektorí včelári mali dokonca 150 až 200 včelstiev, pričom len pri Banskej Bystrici ich bolo 1000. Včely sa v tomto období chovali v debničkových úloch. Dobrú poveseť mali aj banskobystrické voskové sviece, pričom časť produkcie sa vyvážala do Novohradu pri cene za funt vo viedenskej mene 4 zlaté (rok 1819). Autor uvádza aj niektoré zvyklosti späté s medom, napr. mladoženichova matka pri príchode nevesty do domu mladoženicha dala tanier. Na ochutnanie boli na ňom med a korenie ako symbol toho, čo ju čaká v budúcnosti. Dni nielen sladké, ale aj trpké.

Med bol v tejto dobe aj platidlom. V časoch tureckej nadvlády sa na trhu v Budíne dal kúpiť jeden kresťanský zajatec za jeden liter medu (niekto uvádza 1,5 litra - 1 pintu). Vystáva otázka, či bol tak lacný ľudský život, alebo tak vysoká sa hodnotil med? Za zmienku stojí aj skutočnosť, že v roku 1810 bola v Radvani založená prvá Účastinárska včelárska spoločnosť v Hornom Uhorsku. Včelári tvorili v tomto období osobitnú triedu v spoločnosti – strážcov včiel (*Apes custodius*). Významnou osobnosťou v oblasti včelárstva, a to nielen pre Banskú Bystricu, ale v podstatne širšom meradle, bol Ján Jakub Adami (1713 - 1792). Poznal v okolí takmer každého včelára. Pri stretnutí nadviazal rozhovor, popýtal sa, ako sa darí a aká je znáška. Keď včelár potreboval pomoc, ochotne poradil, čo má robiť, ako riešiť tú či onú situáciu a pri rozlúčke ho obyčajne nabádal, aby vo včelárení pokračoval a zvelaďoval svoje včelstvo. Keď prišiel z takejto vychádzky, obyčajne sa zastavil aj vo farskej záhrade, kde mal vlastné včelstvo. V tom období zastával funkciu zvolenského seniora v Banskej Bystrici. Farníci vedeli, že pochádza z Levoče a absolvoval univerzity v Jene a Halle. Predtým bol v Levoči konrektorom a neskôr rektorom. Vážil si ho nielen preto, že bol ich duchovným a odborníkom na výklad katechizmu pri výchove školskej mládeže, ale aj preto, že bol autorom viacerých náboženských prác, skvelým matematikom, znalcom baníctva a erudovaným včelárom.

Krátko po nástupe do funkcie zvolenského seniora vyšla v Pressburgu a v Lipsku jeho kniha „Kurze Anleitung für das Landvolk in Absicht auf die Bienenwirtschaft. Für die Kais. Königl. Erbländer, insonderheitaber für das Königreich Ungarn“ (Krátky návod pre dedinský ľud so zámerom na ekonomické včelárstvo, pre cisársko-kráľovských dedičných roľníkov, predovšetkým pre Kráľovstvo uhorské). V nej na základe dôkladných znalostí vtedajších poznatkov analyzoval a popísal

štruktúru včelstva (kráľovná, trúdy a robotnice), typy používaných brtí, dlabákov, slamených košov, drevených úľov a ich súčastí a náležitostí, priebeh včelárskeho roka, metodiku chovu, základné operácie technológie chovu a využitie medu. Kniha má historický význam z viacerých aspektov.

Bola prvou svojho druhu vydanou na území dnešného Slovenska.

Druhým aspektom je obsah, ktorý dokazuje, že je súborným, komplexným spracovaním problematiky včelárstva.

Po tretie - patrí medzi prvé diela vydané v regióne strednej Európy. Právom môžeme Jána Jakuba Adamiho zaradiť medzi priekopníkov apidológie nielen v Uhorsku, ale aj v strednej Európe.

Poznatky z jeho diela v roku 1790 prevzal Matúš Pankl do svojej publikácie „Compendium oeconomia ruralis“ (Kompendium poľnohospodárstva). Hoci dielo J. J. Adamiho je často citované v literatúre, nie vždy sú citáty presné. V diele J. Rudnaya a L. Beliezava „Das Honigbuch, Geschichte der Imkerei und des Lebzelterhandwerks“ (Corvina, 1987) je na strane 30 názorná ilustrácia, ale bez uvedenia jeho mena. J. J. Adami bol všestranný človek, ktorý vynikal ako včelársky odborník, ale aj ako náboženský spisovateľ a predstaviteľ evanjelickej cirkvi na Slovensku.

Okrem tejto dominantnej osobnosti nesmieme zabudnúť na ďalšie, ktoré prispeli k rozvoju včelárstva v okolí Banskej Bystrice. Patrí k nim Ján Glosyus (1764 - 1794), ktorý vydal zaujímavý spis „Obsah potrebných poučení a pravidiel vedle ktorých sa včely rozšafne a s užitkem opatrovati dají“ (Banská Bystrica, 1791). Zároveň poukázal na doslova úbohý stav vtedajšej slovenskej literatúry. Ďalšou významnou osobnosťou - nielen pre oblasť včelárstva - bol Ján Čaplovič-Jasenovský (1780 - 1847). Začínal ako učiteľ v Ponikách, neskôr ako advokát v Radvani. Bol častým hosťom v Radvaňského kúrii, ale neskôr vstúpil do služieb grófa Schonbornovského. Z hľadiska včelárskeho vývoja je zaujímavá jeho kniha „Zpráva včelárska o opatrovaní včiel v dvojitych úloch so

zvláštnym ohľadom na magazíny“ (Viedeň, 1814). Postupne vyšli tri vydania v nemeckom jazyku a latinskú mutáciu venoval grófovi Schornbornovi. Smrť J. Čaploviča bola naozaj skutočne ťažkou ranou pre slovenský svet. Brillantne to vystihol dopisovateľ „Slovenských národných novín“, ktorý v nekrológu napísal: „S mužom týmto zapadla nám hviezda jedna na oblohe života slovenského sa ligitajúca“.

Ďalšou významnou osobnosťou je Jozef Cochius (1798- 1867). Bol prvým včelárom v Uhorsku, ktorý rozchovával matky talianskeho plemena včely medonosnej - *Apis mellifera ligustica*. Ukazuje sa, že z toho mal aj značný osoh (asi 300 zlatých ročne). Bol čestným radným pánom kráľovského mesta Ľubietová a v redakcii Slovenských novín bol označený ako „muž, ktorý nielen včelárstvo, ale aj všetko čo je v našom národe užitočné, pekné a šlachetné, pestuje srdcom, slovom i skutkom“. Po jeho smrti syn Jozef viedol včelárstvo ďalej. V roku 1868 hospodaroval 100 včelstiev a usporiadal „Sto klátové slávnosti“. Dňa 24. apríla 1884 mu dvaja mladí zločinci podpálili včelín. Boli odsúdení, jeden na dva roky a druhý na štyri roky väzenia a náhradu škody za 600 zlatých. Podľa záznamov boli podplatení. Postihnutý Jozef Cochius uvádza, že náhrada je v nedohľadne, lebo „všetko bydló je to, čo na nich vidno“.

Ďalšou osobnosťou, ktorú treba spomenúť, je Michal Pomekáč (1865 - 1925). Počas pôsobenia v Čeríne vydal publikáciu „Včelár alebo počiatky zdarného včelárenia“ (Banská Bystrica), ktorá bola v krátkej dobe rozobraná. Bol v jednom zo šiestich včelárskych obvodov v Uhorsku a 24 rokov potulným učiteľom včelárstva s platom 1333 zlatých ročne. Od roku 1904 začal vydávať časopis „Praktický včelár“. Ostatnou, ale nie poslednou včelárskou osobnosťou z okolia medeného mesta, je Juraj Babka (1868 - 1942). Bol školským inšpektorom v Banskej Bystrici a spoluredaktorom časopisu Českého včelárstva. Bol aj predsedom Včelárskeho spolku v Banskej Bystrici v rokoch 1931 až 1939. Vydal knihu „Včelár začiatčník“ a podieľal sa na vydávaní časopisu Slovenský včelár a Obzor, ako aj Kalendára slovenských včelárov.

Záverom ešte poznámka k využitiu včelieho vosku, nielen na výrobu sviečok, a v dnešnej dobe aj na rôzne ozdobné predmety. V minulosti sa používal aj pri výrobe medených predmetov - v tzv. stratenej forme. V tomto momente dochádza k slovnej hračke „med“ a „med“.

Bez ohľadu na tento zvrät ostáva med aj med' stále v záujme aj dnešného človeka.

Pavel Filo

REŤAZ POSLEDNÉHO CECHMAJSTRA PRACHÁRSKEHO CECHU

Do zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici pribudla obradná reťaz cechmajstra prachárskeho cechu!

Jedným z troch významnejších ako aj väčších stredoslovenských miest banskej oblasti, do ktorých sa sústredila remeselná výroba, bola okrem Kremnice a Banskej Štiavnice aj Banská Bystrica. Remeslá však prevítali i v menších bankských mestách (Nová Baňa, Banská Belá, Pukanec, Ľubietová) a dvoch zemepanských mestečkách - v Slovenskej Ľupči a Radvani.

Okrem základných remesiel, ktorých výrobky slúžili predovšetkým obyvateľom domácim a ľuďom z blízkeho okolia, existovali aj remeslá, ktorých výrobky boli určené pre vzdialenejšie trhy. Medzi takéto remeslá patrilo aj prachárstvo (výroba pušného prachu). Spoločný cech prachárov Banskej Bystrice a Radvane vznikol v roku 1633. Cechové artikuly (pravidlá, reguly, štatúty), napísané v latinskom jazyku ako úradnom jazyku a v biblickej češtine, boli potvrdené vrchnosťou mesta Banská Bystrica a zástupcom zemepanskej rodiny Radvane, Františkom Radvanským.

Artikuly obsahovali práva a povinnosti členov cechu (museli byť najmenej traja), upravovali vzájomné pomery podľa hierarchie (učeň, tovariš, majster, cechový notár, cechmajster), platové podmienky, prijímanie učňov, nových majstrov, povinnosti pri úmrtí člena cechu, pomoc vdovám, sirotám a pod.

Po zvolení, nový cechmajster preberal s funkciou aj cechovú truhlicu, kde boli uložené artikuly, zápisnice, účtovné knihy, doklady, majstrovské a vandrovné knižky, pečatidlá cechu, pokladničky, cechmajsterské odznaky, palicaferula a iné predmety.

Ostatné veci, ako vedrá na hasenie požiarov, nábytok, fagle, tanieri, poháre a príbory, boli uložené voľne.

Medzi predmetmi, ktoré museli byť uložené v cechovej truhlici (láde, matke) bola aj obradná reťaz cechmajstra, ktorú cechmajster používal pri zasadnutiach cechu a pri slávnostných príležitostiach, ako boli návštevy členov cisárskeho domu, župných činiteľov, pri slávnostných udalostiach v obci alebo v cirkvi.

O význame prachárskeho cechu a jeho prosperite svedčí okrem iného aj fakt, že obradnú reťaz pre tento cech vyhotovil umelecký zlatník Samuel Libay, ktorého výrobky vlastní Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici a evanjelická cirkev. Samuel Libay (1782-1869) bol členom zlatníckeho cechu B.B. a jeho cechmajstrom v niektorých rokoch. Reťaz bola zhotovená pravdepodobne na prelome prvej a druhej polovice 19. storočia.

Po zániku cechov v roku 1872 a vzniku priemyselných spolkov sa mnohé vzácne cechové pamiatky zničili alebo stratili, či ostali v držbe posledných cechmajstrov. Takýto osud mala aj obradná reťaz prachárskeho cechmajstra. Uchovávala sa vo viacerých generáciách potomkov posledného cechmajstra Samuela Klimu (1821-1905) a v minulom roku ju múzeum dostalo od jeho pravnuka Dušana Klimu (inak autora nedávno vydané publikácie „Čak si z Bystrici?“). Len pri čistení reťaze sa zistilo, že ju zhotovil Samuel Libay, ktorého hrob bol v minulom roku z dotácie mesta opravený. Reťaz spolu s fotografiou (dagerotypiou) Samuela Klimu z roku 1874 sa nachádza v expozícii múzea v Matejovom dome, spolu s inými cechovými pamiatkami.

Samuel Klimu pochádzal z prachárskej rodiny Klimovcov, ktorá sa prisťahovala do Radvane okolo roku 1720 pravdepodobne zo Sliezska. Prastarý otec Michal, ktorý do Radvane prišiel ako dieťa, bol výrobcom nitrátových solí (salis nitri coctor), potrebných pri výrobe pušného prachu. Toto remeslo patrilo nerozlučne k prachárom (pulverárius). Prachári a sanitári boli aj členmi jedného cechu. Starý otec Samuela Klimu, Samuel (1759-1804), bol prachárom, otec Daniel bol ale klobučníkom, pretože v prachárskom remesle pokračoval starší brat

Pavol. Otec Daniel (1797-1881) bol dlhé roky činný v správe mestečka Radvan v rôznych funkciách, mnoho rokov aj ako richtár. Samuel, jeho najstarší syn, sa vyučil remeslu iste u strýka Pavla či iných členov rozvetvanej rodiny Klimovcov. Prvýkrát sa oženil s vdovou prachára a bystrického rodáka Daniela Dobáka, Zuzanou Krušpánovou, ktorej otec bol tiež prachárom a matka takisto z prachárskej rodiny Holešovcov. Po smrti prvej manželky si vzal Alžbetu Markovičovú, dcéru súkenníka a v tom čase richtára v Radvani, Juraja Markoviča. Samuel Klimu mal deti len s druhou manželkou. Najstarší syn Samuel pokračoval v prachárskom remesle, lebo prachárstvo so zánikom cechov nezaniklo.

Prachárstvo bolo výnosné remeslo, ale aj nebezpečné. Nielen pre robotníkov, ale aj pre samotných majiteľov, ktorí sa prác - či už pri výrobe alebo balení výrobkov - osobne zúčastňovali. Svedčia o tom zápisy v knihách zomretých z Radvane i Banskej Bystrice, s menami výbuchom usmrtených zo známych prachárskych rodín Turzovcov, Petrikovičovcov, Veselkovicov (prisťahovaní z Brezna),

Holešovcov a Dobákovcov.

Prachárske remeslo sa dedilo z pokolenia na pokolenie. Zvyčajne jeden z viacerých synov sa pridržal remesla otca, deda, pradeda, lebo mal k tomu i materiálne predpoklady (vybudované stupy, výbavu na výrobu sanity a iné). Aj sobáše - ako vidno z predošlého textu - sa uzatvárali najčastejšie medzi mladými z prachárskych rodín, ktoré sa dobre poznali a vstupujúci do manželstva vedeli, čo ich čaká. V Radvani a Banskej Bystrici sa len výnimočne venovali prachárskemu remeslu príslušníci zemianskeho stavu, skôr to boli obyčajní ľudia, ktorí sa často popri inom, základnom remesle, zaoberali aj výrobou pušného prachu alebo sanity.

Eva Furdiková

Reťaz cechmajstra prachárskeho cechu.

Detail reťaze.

ZOPÁR ZAUJÍMAVÝCH NÁZVOV Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE.

Karol Stollmann (1897 - 1976) bol jedným zo synov známeho banskobystrického učiteľa kreslenia a maliara, Andreja Stollmanna (1852 - 1933). Narodil sa v Banskej Bystrici a napriek tomu, že väčšinu života strávil mimo rodného mesta, cítil sa stále Banskobystričanom, a preto zbieral zaujímavé slová z okolia svojho rodiska. Z jeho pozostalosti vyberáme niekoľko takýchto, možno ešte niekde používaných alebo už aj zabudnutých, pomenovaní.

Huby v Banskej Bystrici a okolí nazývali masliarky, hríby, tančoky (tanečnice), štetky, koly, škrabliaky, plávky, rýdziky, smrčky (šampionky), májovky, copy, kozáky (dubáky) biele a čierne, pincle, pesere, lúčnik, filinge, hlívy, hromadinky, špicky.

Zemiaky v Nemeckej (Slovenskej) Ľupči volali plesňa, ružaňa plavá, belavá - júnovka, rapa (rapka), rozkuľa (ako rožok) biela, dlhá, červená.

Názvy hrušiek v Banskej Bystrici boli oslíčky, zvonce, okrúhllice, blaškovky, hniličky, remienky, muškátky, cisárky, medovky, karmanky, cukrovky, jakúbky (čo dozrievajú na Jakuba), hromky.

Nakoniec ešte dva iné výrazy: **Kaleráb** je zrebný, **orgován** bol v B. Bystrici holér (pekné holére).

Írečtý Banskobystričan by povedal: „**Nočak totok sa všeccko interesantnie, bárs už dneská zapatrošenie slová?**“

Andrej Stollmann

„GENIUS LOCI“ REBELIE LUDOVÍT ŠTÚR – PRAOTEC BANSKOBYSSTRICKÉHO BIGBÍTU...?

Sú miesta obyčajné, priam bezduché, ku ktorým sa neviažu žiadne udalosti. O niektorých vieme, že sa s určitými udalosťami spájajú, ale nás príliš neoslovujú a nepríťahujú. A naopak, sú miesta, ktoré na seba priam koncentrujú významné udalosti, ktoré, čím viac ich spoznáваме, tým viac odhalujú nové zaujímavosti, a tie lákajú. Hovoríme tomu „čaro miesta“. Svoje „genius loci“ má v Banskej Bystrici aj pozitívna rebélie - vo svojich rozličných podobách. Takýmto miestom je aj škola, s históriou stvárnou revolúčnými procesmi (rebéliami) 19. a 20. storočia. A mená ako Štúr, Klemens, Murgaš sú s týmito rebéliami neodmysliteľne späté.

Otázka, kto je Ľudovít Štúr, nám - v prvom rade - evokuje výrazný typ, fešáka nie s bežnou bradou. Potom si spomenieme na jeho prínos spoločnosti a menujeme: revolucionár, literát, profesor a národný buditeľ. Aký však bol Ľudovít Štúr ako obyčajný človek, keď práve nepracoval na poli národnom?

Keď vymenujeme jeho aktivity a dosadíme k tomu povedomie, ktoré o ňom je, tak sa nám vybaví priam „bukolícky“ obraz Ľudovíta Štúra, takmer odetého do ľudového kroja. V skutočnosti nie je známe ani jedno takéto jeho vyobrazenie. Jediné, čo môžeme prirovnať ku kroju, bol vojenský odev, ktorý si obliekali slovenskí dobrovoľníci v období meruôsmych rokov. V skutočnosti, Ľudovít Štúr nebol žiadny folklorista. Nosil dobové meštianske alebo zemianske oblečenie. Bežne sa nepohyboval v prostredí vidieckom či dedinskom. Blízke mu bolo mestské, študentské, univerzitné prostredie. Najsť cestu do hlby jeho duše bolo ťažké už v jeho dobe. Predstavoval rozporuplnú osobnosť.

Pre porovnanie, keď sa pozrieme na bežný život českých buditeľov, ten nie je taký tajomný. Vieme, ako sa zabávali a tešili zo života. Napríklad jeho súputník Karel Havlíček Borovský (*1821 - †1856), búrlivý revolucionár, sa rád odreagoval, zaspieval si, zahral na gitare. Tá je dnes súčasťou expozície „Spoločnosť v Čechách 19. století“ v zámku Vrchatovy Janovice. Náš Ľudovít Štúr mu bol v tomto podobný. Bol to tiež človek horúcej krvi. Vieme, že aj on si s obľubou posedel v spoločnosti svojich priateľov, študentov, pri dobrom víne, ba dokonca si s nimi rád aj zaspieval. Gitara bola jeho obľúbený hudobný nástroj. Štúr sa nebránil pohostinnosti priateľov i na niekoľko dní a týždňov. Vieme, že v čase jeho návštevy Banskej Bystrice počas vakácií (prázdnin) v roku 1836 prebýval v dome na Untere Silbergasse (ulica Dolná Strieborná), kde žila rodina jeho študenta Samuela Vanku.

Ľudovít Štúr (*1815 - †1856) bol rozhľadený človek, priam vizionár. Neskôr, ako poslanec, robil všetko preto, aby sa jeho zaujímavé myšlienky pretavili do života vtedajšieho Slovenska. Niektoré, ktoré predostrel, sa zrealizovali iba čiastočne alebo až po niekoľkých desaťročiach. Na pôde celonárodného osvetovo-vzdelanostného spolku Tatrin (1844 - 1848), ktorý vznikol v Liptovskom Mikuláši na jeho podnet, sa zišiel s ďalším národovcom, slovenským Leonardom da Vincim - Jozefom Božetechom Klemensom (*1817 - †1883). Klemens, okrem toho, že maloval podobizne Štúrovcov, vložil svoju technickú dušu do diela určeného na podporu vzdelanosti. Na požiadanie Magistrátu mesta Banská Bystrica vypracoval v roku 1846 návrh na zriadenie priemyselnej školy, ktorý - hoci prijatý - sa nezrealizoval. Aj keď Ľudovít Štúr na Uhorskom sneme, ktorý sa konal 21. 12. 1847 v Prešporku (Bratislava), predstúpil s víziou potreby rozvoja odborného školstva vo vtedajšom „Tótország“, teda na území Slovenska, a obhajoval myšlienku zriadiť školu technického zamerania v Banskej Bystrici, prišla meruôsma rebélie, ktorá - paradoxne - tieto snahy zmarila. Štúrovci vzali do rúk zbrane. Ľudovít Štúr sa do Banskej Bystrice vrátil na Hromnice (2. februára) v revolučnom roku 1849. Pár dní na to, ako do mesta vpochodovali cisárske vojská a vojaci 2. slovenského dobrovoľníckeho zboru pri svojej revolučno-rebelantskej misii. Štúr sa ubytoval v hoteli Rak a národná (občianska) garda zlepšovala svoju kondíciu na cvičisku na Dolných lúkach, dnes mestskom parku. Tento priestor súvisí s našou témou.

Prešlo viac ako šesťdesiat rokov. Časy sa upokojili a v roku 1909 mestská rada znovu oživila myšlienku založiť kovorobnú školu. Prvý krok uskutočnil mestský zbor Banskej Bystrice v roku 1911 uznesením o poskytnutí pozemku tzv. Mestského majera pre kovorobnú školu. K realizácii nedošlo. Mesto napokon na tento účel kúpilo Göllnerov dom, ktorý stál na vtedajšom IV. Béla Király-tér č. 23 (dnes Námestie SNP, dom č. 14). Dom musel najprv podstúpiť rekonštrukciu a brána odbornej kovorobnej školy sa otvorila v školskom roku 1913/14. Göllnerov dom sa opiera o dom č. 15, v ktorom bol v štúrovských rokoch hotel Rak. Určite zapôsobil „genius loci“.

Múry hotela Rak, nasiaknuté silou Štúrových tvorivých myšlienok a odhodlania, ako keby spôsobili, že zhmotnená myšlienka kovorobnej školy našla ukotvenie práve vo vedľajšej budove. Keď škola zapustila v Banskej Bystrici dostatočne pevné základy, hoci sa jej názov aj sídlo postupne menili, podstata zotrvala nepretržite až do dnešných čias. V súčasnosti má oficiálny názov Stredná priemyselná škola spojovej techniky Jozefa Murgaša. Budova, kde sídli, je postavená na Dolných lúkach, na ulici J. M. Hurbana, č. 6.

Od prvej myšlienky zrodu škola zaujímavo pospájala osudy ľudí. Jozef Murgaš (*1864 - †1929), ktorého meno nesie, bol nielen významný vedec a vynálezca, ale mal talent aj na malovanie. Svoje schopnosti už ako trinásťročný rozvíjal pod vedením prof. J. B. Klemensa priamo v jeho ateliéri a neskôr u Dominika Skuteckého. Celým vývojom tejto školy, od zrodu myšlienky až po dnešok, sa niesol aj hudobný duch, pretože škola má bohatú hudobnú tradíciu aj napriek tomu, že bola a je technického zamerania. Vždy ju navštevovali študenti s láskou k hudbe, aj ku gitare. Škola vo vývoji napredovala a prepracovala sa k zameraniu na spojovú elektrotechniku, čo je šťastným momentom.

Hudbychtiví študenti si doslova zmajstrovali elektrotechnické prvky na ozvučenie hudobných nástrojov a aparatúry. V októbri 1963 zakladajú študenti Viliam Šopoň, František Bureš, Ivan Koreň, Maximilián Kovalčík a Jozef Mistrík - na podnet riaditeľa školy Alberta Styka - prvú bigbitovú kapelu v Banskej Bystrici s názvom The Electric Beat. Neskôr k nim pribudoli Marcel Hanuška, Ján Rozprím, Eugen Lehotský a ďalší muzikanti. Bola to jedna z prvých bitových kapiel na Slovensku. Bigbít, ako hudobný štýl, ovplyvňoval mladú generáciu na začiatku šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Dospeli ho prijímali veľmi kriticky. Bol pre nich symbolom rebélie a prinášal veci doposiaľ nevidané a hlavne nepočuté. Strednou priemyselnou školou spojovej techniky prešli aj ďalší študenti, ktorí úspešne účinkovali v bigbitových kapelách. Završením bitovej éry v škole aj v Banskej Bystrici bola kapela Mira Kozáka New Born Name. Keby bol Ľudovít Štúr ich súčasníkom, ktovie, či by tiež nebol bigbiták. Pravdou je, že v jeho družine boli tvorcovia protestsongov - Janko Král či Janko Matuška. Dôkazom je napríklad aj text slovenskej hymny, ktorá vznikla 5. marca 1844.

Starobylé múry „alma mater“ nasiaknuté múdrosťou, prestúpené rebéliou a zjemnené hudbou pamätajú životy a osudy ľudí, ktoré boli tragicky poznačené udalosťami 20. storočia. Každopádne, duch rebélie je vytrvalý. Vznášal sa nad hlavami štúrovcov, a zostal verný aj škole, ktorá sa zrodila v ich myšlienkach. Vďaka nemu sa škola, využívajúc elektrotechnické možnosti, aktívne zapájala do revolučného diania, a to počas SNP (1944), ako aj do udalostí v roku 1968. Ale to už sú samostatné príbehy. Aby rebélie nebolo málo, aj pôvodná budova na Súdobnej ulici (dnes Skuteckého) zažila tieto novodobé revolučné zmeny, a zachovala si tohto ducha. Ten sa pretavil aj do trampingu, ktorý učaroval niektorým študentom školy a v socializme bol považovaný taktiež za prejav rebélie.

Orchester školy, 1939.

Prví členovia skupiny ELECTRIC. Skupina Electric.

OBZRETIE SA ZA FRANTIŠKOM LONGAUEROM

František Longauer.

František Longauer – pedagóg, autor učebníc, astronóm-amatér, zakladateľ Ludovej hviezdárne v Banskej Bystrici.

František LONGAUER sa narodil 4. októbra 1899 v Polianke pri Donovaloch, v rodine miestneho horára. Po ukončení ľudovej školy v rodisku navštevoval meštiansku školu vo Zvolene a v Brezne nad Hronom, odkiaľ odišiel študovať na Učiteľský ústav do Nyiregyházy. Skúšku spôsobilosti vyučovať na meštianskych školách II. odboru (t.j.

fyziku, chémiu, prírodopis a kreslenie), vykonal v roku 1929.

Prvým pôsobiskom sa mu stala ľudová škola zámockého sirotinca v Slovenskej Lupči (Gizelin robotnícky sirotinec). Potom vystriedal niekoľko ľudových, neskôr meštianskych škôl – vo Filipove, v Rajci, v Mošovciach, Podbrezovej, Šamorine a v Revúcej. Od 1. januára 1939 do 31. 8. 1942 vyučoval v Učiteľskom ústave a v Štátnom dievčenskom gymnáziu v Banskej Bystrici ako suplujúci profesor. Posledným miestom bola Štátna meštianska škola, kde krátky čas pôsobil ako riaditeľ. Dňom 31. 8. 1950 bol zo školských služieb uvoľnený a pracoval na rôznych miestach ako úradník, v roku 1954 sa stal vedúcim predajne Slovenská kniha v Banskej Bystrici.

František Longauer ako učiteľ vydal aj niekoľko učebníc prírodovedy pre slovenské meštianske školy. V roku 1936 vyšla učebnica pre prvú triedu meštianskych škôl, v roku 1938 pre druhú triedu. Obe učebnice boli znovu vydané v roku 1943. V tom istom roku vydal „Pracovnú učebnicu chémie a nerastopisu pre druhú triedu meštianskych škôl.“

V období svojej učiteľskej činnosti veľa publikoval v rôznych časopisoch a venoval sa rôznym odborom výskumu. Tak v časopise „Slovenský svet“, ročník 1921 uverejnil článok „Zaujímavé kométy v roku 1921“. Išlo o návrat Donátého kométy, ktorú pozoroval ako chlapec na Podholi pri Beňuši. V čase štúdií na Meštianskej škole v Brezne sa zúčastnil v roku 1912 pozorovania zatmenia Slnka. Astronomické pozorovania vykonával v tom čase cez poľovnický ďalekohľad svojho otca. V roku 1920 sa stal 71. prispievajúcim členom Českej astronomickej spoločnosti v Prahe, ktorá bola založená na počesť generála, ale aj významného astronóma Milana Rastislava Štefánika.

Vo svojich článkoch sa nevenoval iba astronómii, ale aj iným odvetviám, (archeológii – napísal „Príspevky k archeologickému výskumu Gemera“ alebo „Archeologické nálezy na Mokrej lúke“ – Šafárikov kraj, ročník 1939 a podobne). Písal zaujímavé články aj do Krás Slovenska. Tam uverejnil v ročníku XXII. č. 9 na pokračovanie článok „Pofana“ a s podobným obsahom bolo mnoho ďalších (napr. „Sopečný tvar Javoria“, „Ortúty“, „Rozhodujúca bitka Rimanov s Kvádmi v Hrochotskej doline“ a mnoho ďalších). V Krásach Slovenska bol uverejnený aj článok „Stopy pravekého hutníctva pod Pánskym dielom“ z roku 1947, ktorý bol opätovne zverejnený v časopise Bystrický Permon (ročník VI. číslo 3, v septembri 2008).

Historické námety zverejnil aj v časopise Ríše hviezd, napr. „Astronomické nástroje z bronzovej doby“, „Po stopách kultu Mesiaca v Podunajsku“, ale aj „O nájdenom hviezdárskom spise „Tractatus de Cometa.“

Keď bol, na základe štatútu o ľudových hviezdárňach, založený dňa

3. marca 1955 astronomický krúžok pri Dome osvetly v Banskej Bystrici, stal sa František Longauer jeho tajomníkom. Predsedom krúžku bol dekan Vyššej pedagogickej školy - docent Jozef Fraňo. Nový krúžok si od svojho založenia stanovil za hlavnú úlohu vybudovať v Banskej Bystrici ľudovú hviezdáreň. Návrhov na realizáciu bolo viac, mala stáť pri bývalej vojenskej pozorovateľni na Graniari, no neskôr bolo rozhodnuté, že sa pre účel hviezdárne využije bývalá protiturecká strážna veža na Vartovke. S výstavbou sa začalo v roku 1958 v akcii „Z“. Hrubá stavba objektu bola dokončená

na jeseň 1960, prikrytá kupolou a v apríli 1961 bol do nej namontovaný ďalekohľad Coudé refraktor 150/2250 od firmy Zeiss z NDR. Nové kultúrne zariadenie bolo verejnosti otvorené 2. mája 1961.

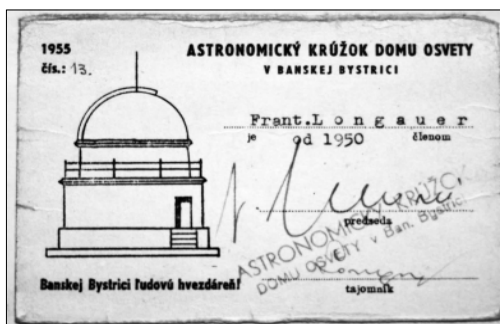
O dva roky neskôr, v júni 1963 bola v Banskej Bystrici, pri novej hviezdárni, založená pobočka Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV. Tajomníkom novej organizácie sa stal František Longauer. Krátko na to, po odchode prvých zamestnankýň na iné pracoviská, stal sa František Longauer odborný pracovník Ludovej hviezdárne. Vo funkcii bol päť rokov – od júna 1965 do júna 1970 - kedy sa vrátil opäť na dôchodok. V tomto čase zverejnil v „Správach ľudovej hviezdárne“ niekoľko desiatok odborných článkov s astronomicko tematickou.

Po smrti svojej manželky Sereny, žil František Longauer u svojich dcér a zomrel u staršej z nich v Žiline v roku 1992.

Igor Chromek

Preukaz p. Longauera z Československej astronomickej spoločnosti.

Preukaz p. Longauera z Astronomického krúžku Domu osvetly.

ZO SPOMIENOK JURAJA SARVAŠA

Juraj Sarvaš.

Dnes si pohodlne sedíme v našich príbytkoch a sledujeme televíziu alebo čítame noviny. Odpad, ako aktuálnu tému, riešime zvyčajne len spolu so správami. Keď zahúci veľké auto pod našimi oknami, vieme, že je všetko v poriadku. Obzrime sa o niekoľko desaťročí dozadu a nechajme zaspomínať profesora Juraja Sarvaša na to, ako to bolo, keď sa odpad ešte nesePARoval a po uliciach nejazdili veľké smetiarske autá..., alebo - žeby predsa jazdili?

Tam chodil mestský voz, ktorý mal jednu časť krytú, druhá časť bola otvorená, ale s doskami na bokoch.

Smetiar bol v takých gumených čizmách medzi tými smetami, potom bol kočíš a potom bol cengáč. Ten vždy prišiel pod bránu a cengal, a vtedy už všetky gazdinky vynášali smeti vo vedrách. Samozrejme, neboli igelitové ani nijaké vrecia, a ten, čo stál medzi smetami – smetiár, mal takú zásteru gumenú, veľkú. Tak ten im bral tie vedrá – my sme to volali aj ročky – a sypal tam medzi ostatné smeti popol a všelijaké to... Bolo menej smetí, lebo všetko sa spálilo. Škarnice, teda sáčky papierové, to sa všetko, všetko popálilo - alebo v šporherte, alebo na ostredkoch. Takže tak, ale smeti boli.

V čase prvej Slovenskej republiky bolo smetisko Pod Rybou. Dnes je tam záhradkárská osada a o smetisku hovoria len niektoré náznamy. O vývoz smetí a čistotu mesta sa staralo mesto, ktoré v týchto časoch vlastnilo okrem smetiarskeho voza aj kropicu, čo bola rarita v celom Československu, a mali ju len najväčšie a najvýznamnejšie mestá.

Richard R. Senček

PARKY A PARČÍKY – SÚČASŤ MESTSKEJ ARCHITEKTÚRY

Neoddeliteľnou súčasťou mestskej architektúry sú parky a parčíky. Sotva by sme si vedeli predstaviť Londýn bez jeho Hyde Parku či New York s chýbajúcim Central Parkom. Pochopiteľne, parkových plôch v týchto, ale aj ostatných mestách je viac. Parky majú nielen spoločenskú hodnotu, ale tiež významné ekologické a estetické funkcie. Samozrejme v prípade, že sa im venuje patričná pozornosť. Platí to aj pre naše mesto, ktoré má viacero parkových plôch. Najznámejšou je Mestský park, ale aj parčíky v centre mesta. Zvyčajne s (nefungujúcimi) fontánami. Sú však aj iné parčíky, ktorými sa chceme v tomto príspevku zaoberať.

Parky a parčíky boli a sú nedeliteľnou súčasťou mestskej architektúry. Dobre známe sú napr. francúzske a anglické parky líšiace sa navzájom svojím štýlom, ale ich poslanie bolo vždy rovnaké. Uvedené zelené plochy parkov majú viacero významných funkcií, pričom jednou z nich je funkcia estetická. Jej úlohou je človeka tak trochu prinavrátiť do prírody, ktorá v mestskej prostredí zaniká v komplexe rôznych budov. V súčasnom období to platí ešte viac než v minulosti. Škála drevín, krov, kvetín a tráv vytvára nový „krajinný“ obraz, v ktorom sa človek cíti lepšie a vníma krásu takejto scenérie. Park svojou štruktúrou ako aj zeleňou zároveň kladne pôsobí na psychiku človeka. Nakoniec, aj preto si v parku ľudia odpočívajú, relaxujú.

Druhou funkciou parku je funkcia ekologická či environmentálna. Listová plocha rastlín na jednej strane zachytáva rôzne znečisťujúce častice vo vzduchu a súčasne obohacuje okolité prostredie vodnou parou z procesu transpirácie. Vytvára tak špecifickú mikroklimu, v ktorej sa znižuje aj teplota okolitého vzduchu. Iným, nemenej dôležitým prvkom je zatienenie plochy parku. Košaté koruny stromov s veľkou listovou plochou vytvárajú zatienené plochy, také žiadané najmä v letnom období. A tak, spolu s vodou uvoľnenou z listov, vytvára sa tá známa príjemná atmosféra parkov. Pochopiteľne, čím je v meste parkových plôch viac, tým sa zvyšuje kvalita ovzdušia v celom meste.

Parky majú aj svoju spoločenskú a historickú hodnotu. Často v nich môžeme nájsť stromy s pokročilým vekom aj svojou históriou (vysadené významnými osobnosťami, panovníkmi alebo vysadené pre nejakú osobnosť ako symbol úcty, vďaky či pri príležitosti nejakej významnej udalosti). V niektorých krajinách (na rozdiel od Slovenska) je zakladanie zelených plôch parkov plánované už pri tvorbe návrhov sídlisk (aglomerácií), takže obytné komplexy sa odovzdávajú súčasne so založenými trávnikovými plochami a/alebo vysadenými stromami, kríkmi a rastlinami ako základ budúceho parku či parčíka. Uvedené funkcie týchto objektov môžu byť účinné iba vtedy, ak sa park (parčík) udržiava v požadovanom, fyziologicky aktívnom stave. Opustené a neošetrované parky strácajú podstatnú časť týchto funkcií. Pôsobia skôr negatívne na psychiku človeka. Osamotený, zarastený park patrí viac do nejakého hororového filmu než do mestskej aglomerácie. Pozrime sa na niekoľko parčiek v našom meste, ktoré sme doteraz nekomentovali.

V tesnej blízkosti aleje krásne kvitnúcich sakúr – Čerešne pilkatej (*Cerasus serrula*) a solitéra Gledičie trojtrňovej (*Gleditsia triacanthos*) je na Ul. M. Rázusa situovaný malý, milý a pekný parčík. Mohli by sme ho nazvať parčík ruží, keďže táto obľúbená rastlina v ňom dominuje. Je ozdobený niekoľkými ihličnanmi a viacerými lavičkami na oddych v tesnej blízkosti centra. Žiaľ, malá fontánka je nefunkčná, hoci obyvatelia blízkych panelákov či okoloidúci by uvítali, keby fungovala a osviežila vzduch pomerne znečistený automobilmi, ktoré križujú blízku vozovku. Malé sadovnícke úpravy by parčík dostali do lepšej polohy.

Od Kapitulskej ulice smerom k Pamätníku SNP, hotelu LUX a cez Triedu SNP sa tiahnu 2, resp. 3 parkové plochy, svojou rozlohou rovnajúce sa ploche Mestského parku alebo ju, dokonca, prevyšujúce.

Malá, ale funkčná fontána stojí pri budove VÚB na Námestí slobody, ale nie je súčasťou parku, ktorý sa tiahne ako aleja cez Triedu SNP. Predstavuje azda jednu z najväčších parkových plôch v tesnej blízkosti historického jadra mesta. Služi obyvateľom blízkych bytoviek, ale aj iným ľuďom ako oddychová, v podstate zachovalá a pomerne dobre udržiavaná zóna.

Smerom k Pamätníku SNP sa nachádza ďalšia parková plocha. Aj by chcela začať malou, „mini“ fontánkou pri hoteli LUX, ale tá je už niekoľko rokov mimo prevádzky. A tak za začiatok tohto parku môžeme pokladať nenápadný, však zaujímavý krik Budleje Davidovej (Boudlea davidii). Centrálnu časť parku tvorí rozsiahla trávnatá plocha ohraničená po oboch stranách stromami. V ľavej časti je pestrá výsadba krov a kvetín, ale aj statných architektonických platanov. Park je obľúbeným miestom prechádzok matiek s deťmi, ako aj cyklistov či „suchozemských“ korčuliarov. Na náučkových a neďalekého svahu zazerá Pekárska bašta.

O jedno „poschodie“ vyššie je situovaný ďalší parčík. Takmer obklopuje budovu Múzea SNP a rozprestiera sa až ku Kapitulskej ulici. Parčík je pod dobrým dohľadom Mäsiarskej bašty. Bez mála v jeho centre je betónová, pomerne studená plocha. Kedysi na nej boli aj použiteľné lavičky a

štylizovaná, nevelká fontánka. Žiaľ, dnes už z toho nie je nič pravda. Obloženie lavičiek „zmizlo“ a fontánka vodu nechrlí - na škodu vecí, keďže túto oblasť navštevujú nielen domáci, ale hlavne turisti. Čo ich má priťahovať, aby dlhšie pobudli v tomto priestore? Iba sotva to budú spomienky na bojové akcie... Pozitívnym momentom je snaha študentov UMB, členov OZ EnviroFuture, skrásliť väčší parčík pri Fakulte politických vied a medzinárodných vzťahov. Už v r. 2013 sa začalo s výsadbou stromov i kvetov v tomto priestore. Treba dúfať, že projekt sa vydarí a pribudne v meste ďalšia pekná oddychová plocha. Príjemné zákutie sa nachádza v tesnej blízkosti námestia SNP na Bakosovej ulici. Súčasná štruktúra je oproti bývalej aleji stromov nahradená Pagaštanom pleťovým (*Aesculus x carnea*), statnými lipami a ihličnanmi. Nedá sa hovoriť o typickom parčíku, hoci plocha na to predpokladá (prísun vody, lavičky). Keďže sa tu nachádza tržnica, ľudia by zaiste uvítali možnosť posedieť si v tieni stromov a v tesnej blízkosti historického Kostola sv. Kríža a Kostola Nanebovzatia Panny Márie.

Veľký, ale v podstate nevyužitý potenciál má tzv. Jelšový hájlik nachádzajúci sa v hornej časti Rudohorskej ulice (sídlisko Rudlová). Je to prírodný vegetačný objekt, zakončený v dolnej časti malou (nefungujúcou) fontánou a upraveným prostredím na oddych. Najmä pre starších ľudí z neďalekého Domu dôchodcov. Hoci sa v hájliku robia sporadické úpravy, stále to nie je to, čo by objekt potreboval. Žiada sa dôkladnejšia úprava okolia a prípadné osvetlenie, aby sa parčík mohol využívať trebárs aj vo večerných hodinách. Pri opustenom a skoro zabudnutom Kaštieli Radvanských je parčík, ktorý kopíruje osud kaštieľa. Osamotený, neošetrovaný. Prítom možno povedať, že je to oáza ticha a pokoja. Chýbajú tu lavičky a najmä väčšia starostlivosť o vegetáciu, hlavne o stromy. Kladne treba hodnotiť aktivity Banskobystrického okrásľovacieho spolku, ktorý aj v minulom roku (27. októbra 2013) zorganizoval brigádu na skráslenie tohto parku. Park leží v tesnej blízkosti Sládkovičovej ulice, ale pokiaľ by sa upravil a patrične spropagoval, zaiste by sa stal obľúbeným miestom kratšieho odpočinku. Hneď oproti Kaštieli Radvanských sa nachádza dnes už ruina Barcyovského kaštieľa. Architektonicky zaujímavá stavba chátra z roka na rok. Nie som si istý, či za jej budovaním bol kedysi park alebo parčík, dnes pôsobí ako džungľa, kam sa utiahnu iba ak bezdomovci. Z pôvodného parčíka pri Medenom Hámi ostalo už iba torzo. Pred cestnými úpravami bolo v parčíku okolo 40 Líp veľkolístých (*Tilia platyphyllos*), vypínali sa tu aj javory a jeleše. Dnešný stav drevín v parku je počtom chudobnejší a parčík by si žiadal novú výsadbu a architektonickú úpravu tak, ako to bolo naznačené v poslednom čísle BYSTRICKÉHO PERMONA v roku 2013 (4/2013).

Norbert Gáborčík a Július Burkovský

Parčík na ulici M. Rázusa.

Parková plocha pod Pamätníkom SNP.

Parčík pri Jelšovom hájliku (Sásová).

MEDOVÉ CHODNÍČKY POD BÁNOŠOM

Azda by sa žiadalo začať príspevok výrokom Alberta Einsteina o význame včiel pre ľudstvo, resp., čo by sa s ním stalo, keby zrazu tento vysoko organizovaný a sociálny hmyz – jeden z najznámejších opelovačov – zmizol z povrchu Zeme. Odpoveď poznáme, ale skúsme sa zamerať skôr na ojedinelú „r a r i t u“, ktorú máme v našom teste.

Stredná odborná škola (SOŠ) Pod Bánošom 80 vznikla 4.9.2007, a to združením Súkromnej strednej odbornej školy a Stredného odborného učilišťa poľnohospodárskeho a potravinárskeho (SOUPP), ktoré malo takmer 50-ročnú tradíciu v príprave študentov v poľnohospodárskych a potravinárskych odboroch. Novovzniknutá Združená stredná škola sa v septembri 2008 premenovala na Strednú odbornú školu (SOŠ). Hlavným poslaním školy je vychovávať kvalitných odborníkov pre oblasť rozvoja vidieka, agroturistiky a potravinárskej výroby. V spolupráci s Vidieckym parlamentom (VIP) chceme vytvoriť školu pre rozvoj vidieka, poskytujúcu štúdium nielen v učebných a študijných odboroch, ale aj školu ponúkajúcu vyššie pomaturitné štúdium. Absolventi školy sa teda stanú podnikateľmi na vidieku, ktorí budú vedieť spravovať krajinu v rámci agroturistiky a poskytovať služby pre rozvoj vidieka. V potravinárstve sa snažíme zachovať tradičné chute našich pôvodných výrobkov, a odolať tak tlaku moderných polotovarov, potravinárskych prísad, stabilizátorov a farbív. I keď sa novými technológiami škola aj včelári nebránia, tradičná chuť vo výrobkoch školskej pekárne a cukrárne nemôže chýbať. Škola je známa nielen kvalitnou výučbou žiakov, ale aj vlastnou pekárňou a výrobou rôznych druhov zákuskov, ktoré si môžeme zakúpiť nielen v školskej predajni, ale aj tej na Dolnej ulici. Takto škola prispieva k zachovaniu kultúrnych zvyklostí nášho regiónu, resp. Slovenska i jeho špecifik, čo je jedným z hlavných faktorov rozvoja turistiky vo všeobecnosti.

Od vzniku SOŠ sa, vďaka entuziazmu riaditeľa školy Ing. P. Fila - propagátora a známeho včelára -, stále viac a viac do popredia dostávala aj výučba včelárstva. Od roku 2009 sa včelárstvo vyučovalo ako voliteľný predmet. Škola od začiatku organizovala aj kurzy pre začiatočníkov – budúcich včelárov, ale zároveň poskytovala informácie a vedomosti o príprave či varení medoviny, pečení medovníkov, vzdelávala, ako včelstvá ošetrovať v prípade napadnutia ich hlavným nepriateľom, škodcom klieštikom. Kvalitatívny – a z doterajšieho vývoja samozrejmy – zlom nastal v roku 2011, keď bolo Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky schválené „Centrum odborného vzdelávania a prípravy vo včelárstve“ (12. IX. 2011) pri vlastnej SOŠ. Tým sa výučba včelárstva - nielen pre vlastných žiakov, ale aj pre čo najširšiu verejnosť - dostala na úplne inú, vyššiu úroveň. Záujem o vlastné štúdium včelárstva je enormný, čo treba chápať ako veľké pozitívum tak pre včelárov,

ako aj pre celú našu spoločnosť. Samotná škola, resp. „Centrum...“ spolupracuje s viacerými domácimi vedeckými organizáciami ako Slovenská poľnohospodárska univerzita (Nitra), Veterinárna univerzita (Košice), Výskumný ústav včelársky (Liptovský Hrádok), ale aj s profesnými organizáciami ako Slovenský zväz včelárov (SZV). Pri vstupe do budovy školy nemôžete si nevšimnúť školskú predajňu zameranú, okrem predaja medu, či medoviny, aj na predaj odbornej literatúry a pomôcok pre včelárov. Výber je naozaj široký a uspokojí aj tých najnáročnejších včelárov. Žiada sa podotknúť, že škola, resp. „Centrum...“ spolupracuje s viacerými zahraničnými firmami z oblasti technológií včelárstva (napr. Slovinsko, Dánsko či USA).

Pri vkročení do „kráľovstva včelieho“ nás oficiálne víta tabuľa školiaceho pracoviska „Centra odborného vzdelávania a prípravy vo včelárstve“. Hneď po vstupe do areálu školy sa môžeme rozhodnúť, ktorú včelíu cestu si vyberieme. Ak odbočíme hneď vľavo, oboznámime sa v kocke s celou problematikou vzniku medu. Od činnosti neúnavných včelčiek, cez spektrum medonosných rastlín až po rôzne druhy medu.

Blížšie spoznáme aj pozitívny účinok medu na zdravie človeka. Už zďiaľ'ky zaujme bunka a zopár úlov nachádzajúcich sa na miernom svahu. O čo ide? Zoznamujeme sa so spôsobom liečenia niektorých chorôb tzv. včelím vzduchom na Slovensku. Je to v podstate určitý druh apiterapie, nie však tej klasickej, ktorá je založená na účinku včelieho jedu na človeka (pichy včelím žihadlom).

Druhý medový chodník v tesnej blízkosti solitára Sumachu páľkového (*Rhus typhina* L.) je v podstate včelárskym kalendárom. Návštevník sa presvedčí, že práca s včelami a výrobou medu nie je prechádzka ružovým sadom, na druhej strane ide o činnosť, či dokonca hobby, ktoré – ak sa mu už človek začal venovať – pretrvá celý život. Potvrdzujú to aj niektoré ľudové múdrosti. Toto včelie kráľovstvo bolo slávnostne otvorené dňa 12. X. 2012 za účasti ministra D. Čaploviča (Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky) a podpredsedu banskobystrického Vyššieho územného celku L. Topolského, a to pri príležitosti Celoštátnej včelárskej výstavy 2012. Známe je aj využitie medu v kozmetike, ako napr. v prípade práveho tymiánového medu. Absorbuje vodu a je ideálnym prostriedkom na hydratáciu a pružnosť pleti. Je to známy grécky produkt, cenený pre vysokú kvalitu a považovaný za jeden z najlepších medov vôbec, a to pre vysokú koncentráciu antioxidantov, jeho vôňu a chuť. Starí Gréci verili, že med padá z neba spolu s rannou rosou a pokrýva kvetiny, z ktorých ho neúnavné včelčičky zbierajú počas dňa. Aj ambrózia (jedlo poskytujúce bohom Olympu nesmrteľnosť) bola pripravovaná na báze medu. Preto bežní smrteľníci, ktorí si získajú priazeň bohov, ponúkali im ručne pripravené cukríky z medu, múky a olivového oleja.

Predpokladá sa, že toto včelárske či medové zákutie stane sa súčasťou pripravovaného náučného chodníka smerujúceho od Banskej Bystrice na Španiu Dolinu. Norbert Gáborčík

Z prechádzky na druhom medovom chodníčku.

Informácia z medového chodníčka.

včelčičky zbierajú počas dňa. Aj ambrózia (jedlo poskytujúce bohom Olympu nesmrteľnosť) bola pripravovaná na báze medu. Preto bežní smrteľníci, ktorí si získajú priazeň bohov, ponúkali im ručne pripravené cukríky z medu, múky a olivového oleja.

Predpokladá sa, že toto včelárske či medové zákutie stane sa súčasťou pripravovaného náučného chodníka smerujúceho od Banskej Bystrice na Španiu Dolinu. Norbert Gáborčík

Z HISTÓRIE TURISTICKÉHO ZNAČENIA V OKOLÍ BANSKEJ BYSTRICE

Na vychádzkach, či náročnejších túrach do prírody, už ako samozrejmosť vnímame turistické značky, orientujeme sa podľa nich v mapách i v teréne na turistických chodníkoch. S rozvojom turistiky, ako pohybovej aktivity v prírodnom prostredí, začali vznikať aj turistické spolky, ktoré sa postupne zameriavali na budovanie chodníkov, na stavbu útulní a prístupových ciest k nim.

Prvé značenie vytvorené so zámerom sprístupniť turistom určité prírodné lokality a orientovať ich v horskom teréne sa datuje začiatkom 19. storočia v oblasti Durínskeho lesa a v alpských dolinách. Turistické cesty sa označovali najprv rôznymi tvarovými značkami, neskôr sa v rakúskych a švajčiarskych Alpách ustálilo značenie trás pásovými značkami, ako ich poznáme aj dnes.

Na Slovensku prvú turistickú cestu na území vtedajšieho Uhorska vyznačil Sitnianský klub pred 140 rokmi - v roku 1874 - v okolí Hodruše v Štiavnickom pohorí, a to k Počúvadelskému jazeru, na Sitno a do Sklených Teplic. Sitnianský klub sa v roku 1882 organizačne pripojil k Uhorskému karpatskému spolku (Magyarországi Kárpátgyesület), ktorý mal celokrajinskú pôsobnosť a so svojimi sekciami podporoval

rozvoj turistiky, staval útulne, rozhladne, vydával turistické mapy a turistických sprievodcov, budoval a značkoval turistické cesty.

V Banskej Bystrici, podľa dostupných archívnych materiálov, prvé turistické cesty začali budovať členovia Zvolenskej sekcie Uhorského karpatského spolku (Egyesületi közlemények MKE), ktorá vznikla v Banskej Bystrici dňa 26. mája 1889. Činnosť sekcie sa najprv obmedzovala len na organizovanie túr a výletov do širšieho okolia Banskej Bystrice. V spolkovvej ročenke A Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve z roku 1903, vo výpise zo spolkových oznamov Zvolenskej sekcie, sa už uvádza, že „sekcia v minulom roku vykazovala v každom ohľade úspešnú činnosť a budovala trvalé hodnoty, ktoré sa budú spájať s jej históriou“.

Najvýznamnejším počínom bolo vybudovanie útulne z masívnych granitových skál na najvyššom bode Zvolenskej župy, na 2045 m vysokom Ďumbieri. Správa uvádza, že útulňa bola zabezpečená aj hromozvodom, takže výletníci sa do nej bez obáv mohli uchýliť aj počas búrok, ktoré boli v tej oblasti pomerne časté.

Pokračovanie na strane 16.

Orientačná tabuľa (KČST 1930).

Z HISTÓRIE TURISTICKÉHO ZNAČENIA V OKOLÍ BANSKEJ BYSTRICE

Pokračovanie zo strany 15.

Útulňu slávnostne otvorili 24. augusta 1902 a na náklady spolku vybudovali k nej aj prístupový chodník. Na počesť prvého predsedu Karpatského spolku, župana Karola Csipkaya, bola táto prvá útulňa na hrebeni Nízkych Tatier nazvaná ako Karlova chata.

V uvedenej správe je tiež informácia, že Zvolenská sekcia Karpatského spolku v Banskej Bystrici pokračovala v r. 1902 v budovaní chodníka na Urpín, ktorého stavba sa začala v r. 1901. Sekcia odsúhlasila 600 korún na práce s tým spojené a požiadala slobodné kráľovské mesto Banskú Bystricu, aby s využitím svojich technických prostriedkov pokračovalo v stavbe. Chodník od nábrežia Hrona cez Kalváriu na Urpín bol sprístupnený na jar r. 1903.

K histórii značenia turistických chodníkov v okolí Banskej Bystrice sa zachovali aj zápisky nášho „nedávneho“ hlavného okresného značkára Kamila Linharta, ktorý zaznamenal spomienky Ing. Furdíka, bývalého člena bansko-bystrickej odbočky Uhorského karpatského spolku, ktorý sa v r. 1910 podieľal na značení trasy zo Starých Hôr cez Kohútovú a Majerovu skalu na Krížnu. Značkármi v tej dobe boli tiež Bruno a Béla Göllnerovci, Pavel Bruoth a bystrický hodinár Emil Milan Tulinský.

Z histórie neskoršieho značkovania na tejto trase cez Kohútovú sa zachovala aj fotografia z osobného albumu hlavného značkára odboru Klubu československých turistov Ludvíka Stárku z r. 1924, keď značky obnovovali členovia tohto klubu. Ako vidno na fotografii, značkári museli zvládať nielen „maliersky štetec“, ale neraz aj šplhanie po kmeňoch stromov...

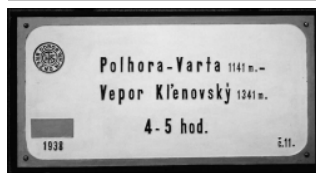
Tvar prvých značiek tvoril pruh červenej farby (v šírke 10 cm, dĺžke 20 cm), pre zvýraznenie lemovaný bieluou farbou. Rozšírovaním siete značených chodníkov sa postupne rozširovala aj farebná škála turistických značiek – pribudli trasy so značkami modrej a žltej farby, neskôr aj zelenej. Prvé značkárske družstvá bývali päťčlenné a niekedy si najímali aj nosičov na nosenie fariieb a jedla.

Publikácia „Turistický sprievodca po Banskej Bystrici a okolí“, vydaná v r. 1921 Karpatským turistickým spolkom v Banskej Bystrici, z 21 popisovaných trás uvádza 10 značených turistických chodníkov. Ako prvý bol vyznačený už spomínaný serpentínový chodník na Vartovku (červená značka - r. 1903) a druhou bola trasa zo Sásovej na Panský diel (modrá zn. - 1905), kde Karpatský spolok v tom čase postavil aj turistickú útulňu spolu s rozhľadňou.

Po vzniku odborov KČST na Slovensku nastal výrazný posun aj v rozsahu značených turistických ciest. Krásy Slovenska na začiatku r. 1927 uviedli informáciu: „Odbor KČST v Banskej Bystrici pilne sa stará o pohodlie turistu a navštevovateľa. Označoval celé široké okolie, 17 turistických ciest asi 200 km, v ktorej činnosti pokračuje každého roku.“

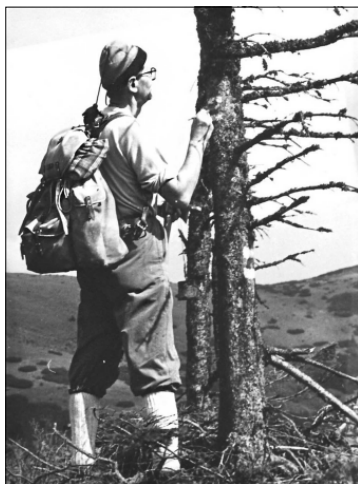
Orientačná tabuľa (Karpatský spolok, 1903).

Orientačná tabuľa (KČST, 1938).

Značkovanie na Kohútovej (KČST, 1924).

Značkár Kamil Linhart (1965).

sieť značkových chodníkov. Prvé rady a pokyny na značenie, ktoré uverejňoval Časopis turistů už od r. 1889, sa postupne

prepracovali do presných zásad upravujúcich tvarové, farebné, rozmerové i textové riešenie turistického orientácie a značiek a v r. 1989 bola vydaná aj štátna norma s názvom Turistické značenie.

Už v počiatkoch československého obdobia organizovanej turistiky Klub čs. turistov, ako aj štátne orgány ČSR, kladol dôraz na vytváranie podmienok pre rozvoj turistiky a s tým súvisiacim budovaním značkových turistických ciest. Napríklad Ministerstvo poľného hospodárstva výnosom č. 51044 - XV./ 1921 dovolilo Klubu čs. turistov označiť cesty na všetkých majetkoch, ktoré boli pod jeho správou. Tiež Štátny pozemkový úrad pamätal na turistiku tým, že majiteľom lesných plôch kladol určité podmienky v prospech turistiky. Vyžadoval prístupnosť doterajších ciest, prípadne súhlas so zriadením nutnej turistickej cesty, zriadenie prechodov, mostíkov, vyhladkových bodov a povolenie značkovania a turistického orientácie na danej lesnej ploche. Problémom bola aj ochrana značiek a turistického orientácie pred poškodzovaním a vandalstvom.

KČST už v r. 1923 podal ministerstvu obchodu návrh zákona na ochranu turistických značiek, podľa ktorého by okrem iných opatrení mali tiež obce vo svojom katastri ručiť za „zlovolné“ poškodzovanie značiek a orientačných tabuliek a na svoje náklady ich uviesť do pôvodného stavu. Návrh však neprešiel, nakoľko obce boli „finančne preťažené a nemohli vziať na seba takýto záväzok.“ KČST však neustal vo svojom úsilí, aby vymohol účinné zákonné opatrenia, ktoré by zabezpečili ochranu turistického značenia a orientácie. Na podnet KČST Ministerstvo školstva a národnej osvety v r. 1928 (pod číslom 19765/28-1 zo dňa 13. 2. 1928) vyzvalo národné a stredné školy, aby profesori a učitelia pri vhodných príležitostiach poučili školskú mládež o dôležitosť orientačnej a značkovej činnosti a o tretnosti ničenia turistických značiek a tabuliek. Dokonca slovenská komisia KČST požiadala cirkevné úrady, aby aj z kazateľní poučovali o dôležitosť a ochraňovaní značiek.

V r. 1938 sa uvádzal stav značkových ciest na Slovensku v dĺžke takmer 14 tisíc km – približne rovnaký rozsah turistických chodníkov pretrval do súčasnosti.

V období pôsobenia Klubu slovenských turistov a lyžiarov v Banskej Bystrici (1938 - 1949) bol hlavným značkárom klubu Karol Líška a v novších rokoch (1957 - 1994) „šéfoval“ značkárom v našom okrese už spomínaný Kamil Linhart.

Značkovanie turistických trás a budovanie turistického orientácie má vo svojej náplni aj súčasný Klub slovenských turistov, ktorý zabezpečuje aj odborné školenia dobrovoľných značkárov.

Dušan Kaliský

Pozvánka k výstupu k prameňu našej histórie

K PRAMEŇU BYSTRICE

Redakcia časopisu Bystrický Permon v spolupráci s Rotary klubom v Banskej Bystrici vás pozýva na III. ročník výstupu k prameňu toku Bystrica, k prameňom našej histórie.

Termin: **28. 6. 2014**

Program: 9,00 stretnutie na parkovisku pri reštaurácii Čierna ovca (doprava vlastnými prostriedkami)

10,00 Jaskyňa Túfna

13,00 Prameň Bystrice

14,00 Guláš – hotel Kráľova studňa

Tešíme sa na spoločné stretnutie.

Počasie je vybavené

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: Občianske združenie Permon Vychádza štvrťročne. Šéfredaktor: Ing. Pavel Gender. Zástupca šéfredaktora: PhDr., RNDr. Richard R. Senček, Ph.D., PaedDr. Dušan Jarina, Redakčná rada: Ján Baláž, Mgr. Jozef Ďuriančík, Igor Chromek, Ing. Július Burkovský, PhDr. Vladimír Sklenka, Mgr. Eva Furdíková, Michal Kiššimon, doc. Ing. Norbert Gáborčík, Ph.D., Ing. Jozef Kreutz. Grafická úprava: PaedDr. Dušan Jarina. Jazyková korektúra: Mira Bakerová, Dana Jurčáková.

Adresa redakcie: Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, e-mailový kontakt: gender@pobox.sk, nasudj@gmail.com. Tlač: DALI-BB, s.r.o., Banská Bystrica, Registr. číslo: OÚ-OPT-1/2003. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk v podadresári kultúra a www.permon.eu